

De woningmarkt blijft instabiel

Op grond van de recente, bepaald niet geringe, prijsdaling van woningen op de huizenmarkt (8% in het laatste halfjaar van 1978) zou de indruk kunnen ontstaan dat de fundamentele onevenwichtigheid tussen vraag en aanbod van woningen thans aan het verdwijnen is en dat een terugkeer naar meer stabiele marktverhoudingen nog slechts een kwestie van tijd is. Die conclusie zou echter rijkelijk voorbarig zijn. Het valt eerder te verwachten dat de woningmarkt de eerstkomende, zeg, tien jaar nog een zeer overspannen karakter zal blijven vertonen. Wat er daarna gaat gebeuren ligt nog zozeer in de schoot der toekomst — althans, ik vrees dat het niet in de hoeden van de beleidsmakers zit — dat ik daarover geen zinnig woord durf uitbrengen. Derhalve beperk ik me maar tot de middellange termijn.

Mijn verwachting van een voortdurende onevenwichtigheid op de woningmarkt baseer ik niet op de recente debatten in de Tweede Kamer over de begroting van het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO). Daar was weliswaar in alle toonaarden te horen dat het woningbouwprogramma te kort schiet en dat de woningnood onverminderd voortduurt, maar hoe waar en belangrijk dat ook moge zijn, er werd nauwelijks aandacht besteed aan een tweetal andere factoren die wel eens meer invloed op de toekomstige ontwikkeling van de woningmarkt zouden kunnen hebben dan een marginale wijziging van het aanbod van nieuwbouwwoningen. Ik doel hier op de verandering in de demografische structuur en de gezinsamenstelling die zich momenteel in Nederland voltrekt en op het beleid van gemeenten om bij de verkoop van woningen in toenemende mate verkoopregulerende bepalingen op te leggen ten einde de gemeentelijke doelstellingen op het gebied van de volkshuisvesting te realiseren. Beide factoren zal ik hieronder kort toelichten.

In Nederland voltrekken zich snelle veranderingen in de demografische structuur en de gezinsamenstelling. De belangrijkste trends zijn de scherpe daling van de gezinsgrootte en de toename van het aantal alleenstaanden (waaronder veel bejaarden). Deze ontwikkelingen leiden tot een drastische vergroting van het aantal huishoudens, die op zich echter veel kleiner zijn. Hoewel deze ontwikkeling evident is, vindt de betekenis ervan in het woningbouwbeleid nog maar nauwelijks haar weerslag. Nog steeds worden er vrijwel uitsluitend grote eengezinswoningen met vijf, zes kamers gebouwd, terwijl in de behoefte aan woonruimte voor alleenstaanden of tweepersoonshuishoudens niet of nauwelijks wordt voorzien. Wie in aanmerking neemt hoe traag veranderingen in de omvang en samenstelling van bouwcontingenten zich voltrekken, kan niet anders dan pessimistisch zijn over de toekomstige aansluiting van vraag en aanbod op de woningmarkt.

De tweede factor waar ik de aandacht op wil vestigen is de toenemende mate waarin gemeenten verkoopregulerende bepalingen hanteren bij de verkoop van woningen. Na de woonruimteliberalisatie in grote delen van het land (tussen 1969 en 1974) werden tal van gemeenten geconfronteerd met een gebrek aan instrumenten om de beschikbare woningen volgens bepaalde criteria over de ingeschreven woningzoekenden te verdelen. Deze gemeenten hebben

veelal hun toevlucht genomen tot het stellen van verkoopregulerende bepalingen, beter bekend onder de ietwat misleidende naam van anti-speculatiebepalingen, met behulp waarvan zij hun doelstellingen trachten te realiseren. Gevolg van het stellen van deze bepalingen is dat twee markten voor koopwoningen naast elkaar blijven bestaan: een gebonden markt waarop maar een beperkt aantal kopers terecht kan en een vrije markt waarop de prijs veel hoger is.

Hoewel de argumenten van de gemeenten — i.c. het beschermen van de eigen inwoners tegen vraag van buitenaf, het beschikbaar houden van woningen voor minder draagkrachtigen en het tegengaan van speculatie met door overheidsgeld gesubsidieerde woningen — om voorwaarden te stellen, zeer wel te rechtvaardigen zijn, hebben de anti-speculatiebepalingen en het bestaan van een dubbele markt een aantal ongewenste neveneffecten: bij het aflopen van een beding valt een ongerechtvaardigde winst toe aan degene die op dat moment eigenaar is; bepaalde bedingen werken illegale transacties in de hand (betaling onder tafel enz.); allerlei uiteenlopende bedingen in verschillende gemeenten veroorzaken rechtsongelijkheid en de bedingen kunnen een prijsopdrijvende werking hebben. Dit nog afgezien van de meer principiële vraag of de vrijheid van woonplaatskeuze niet te zeer wordt beperkt en of de bestaande marktregulatie geen ernstige belemmering vormt voor geografische mobiliteit en daarmee voor het goed functioneren van de arbeidsmarkt.

Bij de gemeenten valt uiteraard weinig belangstelling voor het verminderen van de verkoopregulerende bepalingen te verwachten. Strengere eisen op het gebied van ruimtelijke ordening, het voortdurende probleem van de minder draagkrachtige woningzoekende en groeiend verzet tegen speculatie- of „onverdiende” winsten, maken de wens tot een verdere uitbreiding van de regelingen daar meer waarschijnlijk. Weliswaar spreken de minister en staatssecretaris van VRO in een „Gespreksnotitie inzake verkoopregulerende bedingen” 1) aan de vaste Tweede-Kamercommissie de intentie uit het publiekrechtelijk instrumentarium te verbeteren, maar het is de vraag of zij daarmee de gemeentelijke praktijken kunnen beëindigen. In elk geval zullen de dubbele markt en een grote verscheidenheid van bepalingen blijven bestaan.

Wanneer ik ten slotte in aanmerking neem het relatief geringe eigen-woningbezit in Nederland en de te verwachten groei daarin, alsmede de wens tot grotere gevarieerdheid in de bouw, die een prijsopdrijvend effect heeft en de betaalbare woning steeds moeilijker realiseerbaar maakt, concludeer ik dat de woningmarkt voorlopig nog niet tot rust komt.

De prijsvorming op die markt — hetgeen ik hierboven gesteld heb t.a.v. koopwoningen geldt mutatis mutandis ook voor huurwoningen — is van groot belang voor het woonruimtebeleid. Onder de geschetste omstandigheden is een evenwichtig beleid nauwelijks mogelijk. De liefhebbers van felle kamerdebatten over de volkshuisvesting zullen daarom ook in de toekomst aan hun trekken kunnen komen.

L. van der Geest

1) Tweede Kamer, zitting 1978-1979, 15 481, nr. 1.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> De woningmarkt blijft instabiel	205
Column Werkloosheid en consumptie, door <i>Drs. H. A. van Stiphout</i>	207
<i>Drs. J. J. Siegers:</i> Beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in Nederland	208
Vacatures	213
<i>Ir. K. D. J. M. van der Drift:</i> De besparingen van „Hoger onderwijs voor velen”	214
<i>Dr. J. H. C. Lisman:</i> De indexering van alimentaties	217
Geld- en kapitaalmarkt Kredietrestrictie, 3e jaargang, door <i>Drs. A. D. de Jong</i>	219
Mededelingen	221
Au courant Leve de kleinschaligheid, door <i>A. F. van Zweeden</i>	222
Boekennieuws J. Pen en L. J. van Gernerden: Macro economie, door <i>Prof. Dr. N. H. Douben</i>	223
W. L. M. Adriaansen: Overheid en multinationale onderneming, door <i>Drs. F. B. van der Toorn</i>	223

Een brede maatschappelijke discussie?

ESB: elke week voldoende splijtstof.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....
STRAAT: .....
PLAATS: .....
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....
Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Weekblad van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Redactie

Commissie van redactie: *H. C. Bos,*
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: *L. van der Geest.*
Adjunct-redacteur-secretaris: *T. de Bruin*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,*
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, administratie: toestel 3701,
redactie: toestel 3790.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 144,04 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 101,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelans/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,*
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies
Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Werkloosheid en consumptie

De verzorgingsstaat is in opspraak geraakt. Stagnatie, welfare chiseling, gendog, zijn etiketten waaronder gevaarlijke springladingen in depot worden gegeven door critici van zeer uiteenlopende komaf. Economen plegen hun tijdbommen af te stellen aan de hand van een soort tarievenboek voor de kritische grenzen van de inflatie, de omvang van de overheidsuitgaven of de hoogte van de arbeidskosten. Milton Friedman heeft zich op dit terrein de best florerende praktijk opgebouwd als een soort internationale rampenanzegger.

Toch is het tot stand komen van de verzorgingsstaat in een omvang en diversiteit aan voorzieningen zoals wij die in Noordwest-Europa kennen een omgekende en unieke prestatie. Een prestatie omdat het mogelijk is gebleken om binnen onze economische orde van het marktstelsel een verzorgingssysteem uit te bouwen waarin door of via de overheid ongeveer de helft van het nationaal inkomen tot besteding komt. Dat is hoofdzakelijk een kwestie geweest van strijd en vervolgens van institutionalisering. Dit laatste betekent niet anders dan dat mensen zich op een bepaalde wijze gedragen, omdat zij niet beter weten dan dat het zo hoort. Dergelijk gedrag behoeft geen specifieke motivatie. Verrweg het grootste deel van menselijk handelen ligt in deze sfeer. Daardoor is er stabiliteit, maar ook de — soms zo hinderlijke — traagheid bij beoogde verandering. In de ontwikkeling van de westerse wereld is er bij dit samengaan van markt en verzorgingsstaat zoveel „solidariteit” geïnstitutionaliseerd dat het voor de meeste mensen niet nodig is specifieke aanmoedigeningen te krijgen om zich te gedragen zoals ze doen. Voor de meesten weliswaar, helaas niet voor allen.

De verzorgingsstaat heeft zijn grote sprong voortwaarts gemaakt in een tijd van hoge economische groei; anders was het waarschijnlijk nooit zover gekomen. Het „inleveren” van inkomen op een schaal als heeft plaats gevonden, kwam voordien alleen voor bij oorlogen of andere rampen. De huidige zo gerieflijke situatie wordt echter belaagd door verzet en ontsnappingen in de zin van belastingontduiking en zwart werk en het cultiveren van de fiscale ontwijkings. Slechts weinig devianten zijn al voldoende om het stelsel te ontregelen.

In deze situatie sloeg de werkloosheid hardnekkig toe. Na een eerste fase van wetenschappelijke ontreddering en desoriëntatie is er een stroom van publicaties op gang gekomen met de meest uiteenlopende denkbeelden over arbeid in de toekomstige maatschappij. De post-industriële maatschappij met een centrale positie voor de dienstensector is daarbij een veel gevraagd en eveneens vaak aangeboden scenario. Maar ook

varianten die de produktie van „hardware” als de centrale sector zien, worden geoffreerd met lijvige draaiboeken. Gershuny van de Sussex University houdt ons in dit verband voor dat de (gezins-) huishouding zich in toenemende mate zal ontwikkelen tot een informele economie, die veel diensten die nu nog op de markt worden aangeboden, overbodig zal maken — daarmee het werkgelegenheidsperspectief van veel gelovigen in de dienstenmaatschappij wel erg somber makend.

De scenario's kunnen worden onderscheiden in die welke ons economisch bestel als stabiel veronderstellen (A) en die welke dat niet doen of in onvoldoende mate voor mogelijk houden (B). In scenario A wordt de vermindering van het aantal arbeidsplaatsen ten gevolge van verbetering van de arbeidsproductiviteit, i.c. verdergaande automatisering, gecompenseerd doordat elders in de markteconomie expansie plaatsvindt en derhalve vraag naar arbeid wordt gegenereerd. Daarmee verplaatst het probleem van de werkgelegenheid zich wellicht naar de vraag wat de aard en omvang van de overheidsinterventie moeten zijn, om de beoogde stabiliteit te realiseren. Sinds 1973 is er al een miljardenprijs betaald.

De ontwerpers van scenario's op basis van veronderstelling B hebben minder vertrouwen in ons economisch bestel als werkverschaffer of zijn op ideologische of politieke gronden argwanend geworden. Zij zoeken veelal de oplossing voor de werkloosheid buiten de marktsector. „Expansie van de kwartaire sector” is een variant die werk in de betaalde sfeer wil houden, maar door de overheid wil laten financieren. Anderen willen zelfs deze „forcering” vermijden en vertrouwen op herwaardering van huishoudelijk werk en van uitbreiding van vrijwilligerswerk en hopen wellicht op een nieuwe cultuur, die minder beheerst wordt door zowel succes en carrière als stress en ultiem. In ons land is vooral de PPR die weg opgegaan; in het buitenland is er minder politieke dekking. Daar manifesteert zich een soortgelijke geestesgesteldheid o.a. in alternatieve ambachtelijke en agrarische produkties.

De B-scenario's trekken in het algemeen een nogal zware wissel op de bereidheid om inkomens over te dragen. De werker in de kwartaire sector krijgt zo'n inkomen, maar ook de werkloze schoolverlater. De (herwaardeerde) vrijwilliger zal werk slechts kunnen doen, als hij of zij zelf een inkomen verwerft of van een inkomen van zijn of haar partner kan leven. Zowel het collectieve als het individuele circuit voor het overdragen van inkomens zal dan extra worden belast. Dit laatste zou een afmattingswedstrijd kunnen worden tegen de individualiseringsstroom in, zoals die zich in de sociale zekerheid, het huisvestingsbeleid en de belastingheffing ontwikkelt.

Vooral sociologen, die nogal eens de barricade op zijn gegaan voor scenario's à la B plegen opgewekt voorbij te gaan aan wat bij uitstek hun object van studie is, nl. de socialiteitsvormen van mensen. In de verzorgingsstaat hebben deze ter aflossing van caritas en patronalisme de gedaante aangenomen van gecompliceerde relatiepatronen van rechten en plichten, waarbij vrijwel niemand meer kan beschikken over het financiële resultaat van de intrinsieke waarde van zijn eigen arbeidsprestatie. De mogelijkheden en grenzen van deze geïnstitutionaliseerde „solidariteit” lijken wel in zicht te zijn, maar zijn onvoldoende exact verkend en op veranderbaarheid onderzocht.

In deze discussie blijft echter de grote beweging buiten beeld. Het zijn immers de consumptieve voorkeuren en de autonomie van deze aspiraties, die bij uitstek belangrijke effecten hebben op de werkgelegenheid. Ons consumptiepakket is de laatste 20 jaar ingrijpend gewijzigd; binnenlands aanbod moest daarbij aanzienlijk terrein prijsgeven. Wij produceren immers weinig auto's en Majorca ligt nu eenmaal niet op de Hoge Veluwe. Overheidsbemoeienis met consumptieve voorkeuren om wille van de betere inzetbaarheid van arbeid in de produktie zal vooralsnog wel met afschuw worden bejegend. Toch zal de legitimiteitsvraag onder ogen moeten worden gezien. Het toekomstig werkloosheidsprobleem zou deze legitimatie kunnen gaan verschaffen. Niet om de overheid er alleen maar taken bij te geven, maar wel om accenten te verleggen van volledige werkgelegenheid naar verdeling van arbeidsplaatsen, alsook om de consumptie meer in overeenstemming te brengen met de beschikbaarheid van arbeid.

Beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in Nederland

DRS. J. J. SIEGERS*

Niet alleen in de pre-industriële maar ook in de (post-)industriële samenleving is sprake van arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Deze arbeidsverdeling kan worden gekwantificeerd met behulp van een z.g. segregatie-index. In het navolgende wordt aan de hand van een in de literatuur veel gebruikte segregatie-index onderzocht in welke mate in Nederland van beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen sprake is.

Inleiding

In de pre-industriële samenleving is binnen de verschillende leeftijdsgroepen de belangrijkste vorm van arbeidsverdeling die tussen mannen en vrouwen 1). Er zijn redenen om aan te nemen dat deze conclusie ook geldt ten aanzien van de Westerse (post-)industriële samenleving 2). Zo komen de huishoudelijke taken nog vrijwel exclusief voor rekening van de vrouw 3). En in de leeftijdscategorie van de 15- tot 65-jarigen oefent in ons land van de mannen ongeveer 80% regelmatig een beroep uit, van de vrouwen daarentegen slechts ongeveer 25% 4), waarbij kan worden aangekend dat de vrouwen veel meer dan de mannen part-time werkzaam zijn 5).

Maar ook binnen de beroepsbevolking is sprake van segregatie tussen mannen en vrouwen: de verdeling van de beroepsbevolking over beroepsgroepen is voor de mannen anders dan voor de vrouwen 6). Hierdoor wijken de aantalsverhoudingen tussen mannen en vrouwen binnen de afzonderlijke beroepsgroepen af van de aantalsverhouding tussen mannen en vrouwen die geldt voor de totale beroepsbevolking. Zo is het percentage vrouwen in de beroepsgroep van de metselaars, timmerlieden en andere bouwvakarbeiders vrijwel nul. Bij de beroepsgroep van de secretaresses, typisten en telexisten bedraagt dit percentage daarentegen bijna honderd. Gezien het feit dat er tussen landen aanzienlijke verschillen bestaan wat betreft het aangeschreven staan van een beroep als „typisch mannelijk” of als „typisch vrouwelijk”, lijkt de wijze waarop de verdelingen van de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolkingen van elkaar verschillen in belangrijke mate cultuurbepaald te zijn 7).

In het navolgende wordt aan de hand van een in de literatuur veel gebruikte segregatie-index onderzocht in welke mate in Nederland van beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen sprake is. Tenzij anders vermeld, zijn alle in dit artikel vermelde kwantitatieve resultaten gebaseerd op de uitkomsten van de *Arbeidskrachtentelling 1973* van het CBS 8). Voor een uitgebreide beschrijving

en methodologische verantwoording van deze telling wordt naar elders verwezen 9). Ten behoeve van dit artikel is gewerkt met de gegevens van 52.600 respondenten die gewoonlijk een beroep uitoefenen en dat ook deden in de verslagweek en waarvoor data omtrent geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, beroepsgroep en bedrijfssector bekend zijn. De gegevens over beroepsgroep en bedrijfssector hebben betrekking op de werkzaamheden uitgeoefend in het hoofdberoep. Bij de berekeningen is gebruik gemaakt van een door het CBS geconstrueerde wegingsfactor ten einde te bewerkstelligen, dat de verdeling van de respondenten naar woongebied, leeftijd en geslacht niet door non-response wordt vertekend 10).

De gehanteerde segregatie-index

Segregatie impliceert dat twee of meer categorieën van personen ongelijk over 'een of meer kenmerken zijn verdeeld 11). Dit betekent dat voor het meten van segregatie in beginsel een reeks van ongelijkheidsmaatstaven in aanmerking komt. Zoals bekend, heeft elk van deze maatstaven

*) De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Macroeconomie van het Economisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. De gehanteerde data betreffende de *Arbeidskrachtentelling 1973* werden, met toestemming van het CBS, verkregen van het Steinmetzarchief te Amsterdam. De schrijver dankt Ir. B. H. G. M. Grubben voor de door hem verstrekte informatie en Drs. H. Fiolet en H. Schrik voor hun adviezen omtrent het werken met het omvangrijke databestand. Tevens is hij Prof. Dr. C. de Galan en Prof. Dr. C. K. F. Nieuwenburg erkentelijk voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel. De berekeningen werden uitgevoerd met behulp van de computer van het ACCU te Utrecht. 1) T. Caplow, *The sociology of work*, New York, herdruk, 1964, blz. 10.

2) Zie voor het ontbreken van een verband tussen de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen enerzijds en de factor economische ontwikkeling anderzijds M. A. Ferber en H. M. Lowry, *Woman's place: national differences in the occupational mosaic*, *Journal of Marketing*, juli 1977. Vergelijk ook E. Gross, *Plus ça change . . . . ? The sexual structure of occupations over time*, *Social Problems*, 1968, blz. 202; G. Williams, *Trends in occupational differentiation by sex*, *Sociology of Work and Occupations*, februari 1976; G. Williams, *The changing U.S. labor force and occupational differentiation by sex: a longitudinal analysis*, Paper ten behoeve van The Population Association of America Meetings, 23 april 1977, inz. blz. 28, tabel 2; E. L. Vatter, *Structural change in the occupational composition of the female labor force*, in: J. R. Chapman (red.), *Economic independence for women*, Londen, 1976, inz. blz. 227; vergelijk ook E. Johansen, *The sexual basis of the division of labor: interstate variation in labor force participation rates by sex and age in the United States*, ongepubliceerde dissertatie, Universiteit van Texas, Austin, 1970, blz. 7 e.v. In de richting van dezelfde conclusie tenderen de correlatiecoëfficiënten tussen de segregatie-indices (zie voor een precieze definitie van het begrip segregatie-index hierna in de hoofdstuktekst) die betrekking hebben op de ongelijke verdeling van mannen en vrouwen over respectievelijk soorten van economische activiteit (i.c. de catego-

zijn eigen voor- en nadelen 12). Onder meer vanwege de gemakkelijke interpreteerbaarheid is in dit artikel de als volgt gedefinieerde ongelijkheidsmaatstaf als segregatie-index gebruikt 13):

$$s = \frac{1}{2} \left[\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} \cdot 100\% - \frac{y_i}{\sum_{i=1}^n y_i} \cdot 100\% \right) \right]$$

waarbij:
 s = segregatie-index;
 n = aantal beroepsgroepen;
 x_i = aantal mannelijke beroepsbeoefenaren in beroep i;
 y_i = aantal vrouwelijke beroepsbeoefenaren in beroepsgroep i.

Zoals uit de gegeven formule kan worden afgeleid, geldt $0\% \leq s \leq 100\%$.

De segregatie-index geeft antwoord op de vraag hoe groot de som bedraagt van het percentage van de mannelijke beroepsbevolking en het percentage van de vrouwelijke beroepsbevolking, dat van beroep dient te veranderen, opdat de procentuele verdeling van het aantal beroepsbeoefenaren over de onderscheiden beroepsgroepen voor mannen en vrouwen dezelfde is. Dit kan worden geïllustreerd aan de hand van tabel 1. De segregatie-index die betrekking heeft op de in de tabel vermelde cijfers bedraagt:

$$s = \frac{1}{2} \{ |30\% - 20\%| + |20\% - 40\%| + |50\% - 40\%| \} = 20\%$$

Wanneer de verandering van beroepsgroep uitsluitend voor rekening komt van de mannen, dan dient om alle segregatie te doen verdwijnen 10% van de mannelijke beroepsbevolking over te gaan van beroepsgroep 1 naar beroepsgroep 2 en 10% van beroepsgroep 3 naar beroepsgroep 2. Wanneer de verandering van beroepsgroep volledig voor rekening komt van de vrouwen, dan dient 10% van de vrouwelijke beroepsbevolking over te gaan van beroepsgroep

2 naar beroepsgroep 1 en 10% van beroepsgroep 2 naar beroepsgroep 3. Het is evenwel ook mogelijk alle segregatie te doen verdwijnen, door bijvoorbeeld van de mannelijke beroepsbevolking 5% te laten overgaan van beroepsgroep 1 naar beroepsgroep 2 en van de vrouwelijke beroepsbevolking 5% van beroepsgroep 2 naar beroepsgroep 1 en 10% van beroepsgroep 2 naar beroepsgroep 3. Het percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroepsgroep verandert, is in deze drie gevallen slechts hetzelfde, indien de totale beroepsbevolking evenveel mannen als vrouwen omvat. Wanneer daarentegen de mannen bijvoorbeeld 90% van de totale beroepsbevolking vormen, dan hebben de veranderingen van beroepsgroep in het eerste geval betrekking op $0,9 \times 20\% = 18\%$ van de totale beroepsbevolking, in het tweede geval op $0,1 \times 20\% = 2\%$ en in het derde geval op $0,9 \times 5\% + 0,1 \times 15\% = 6\%$.

Tabel 1. Fictieve procentuele verdeling van de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking over beroepsgroepen

Beroepsgroep	Aantal mannen, in procenten van de totale mannelijke beroepsbevolking	Aantal vrouwen, in procenten van de totale vrouwelijke beroepsbevolking
1	30	20
2	20	40
3	50	40
Totaal	100	100

De drie vermelde mogelijkheden om alle segregatie in het in tabel 1 gegeven voorbeeld te doen verdwijnen, leiden alle tot een verandering van de verdeling van de totale beroepsbevolking over de onderscheiden beroepsgroepen. Wanneer als restrictie wordt gesteld, dat laatstgenoemde verdeling ongewijzigd dient te blijven, dan reduceert het aantal mogelijkheden ter eliminatie van de segregatie tot één, welke mogelijkheid wordt gedetermineerd door de aantalsverhouding tussen mannen en vrouwen die geldt voor de totale beroepsbevolking. Wanneer de totale beroepsbevolking in het in tabel 1 gegeven voorbeeld een omvang

rieën zelfstandige met personeel, zelfstandige zonder personeel, meewerkend gezinslid en loontrekkende), bedrijfstakken en beroepsgroepen enerzijds en het bruto nationaal produkt per hoofd van de bevolking als maatstaf voor de graad van economische ontwikkeling anderzijds. De gekwadrateerde correlatiecoëfficiënten, zoals berekend op basis van gegevens van 150 landen, bedragen respectievelijk 0,103, 0,333 en 0,255. De voor deze berekening benodigde gegevens zijn ontleend aan E. Boulding e.a., *Handbook of international data on women*, New York, 1976, blz. 50-51, 92-93, 132-133 en 269-271; voor de gehanteerde specificatie van de relatie tussen de afhankelijke en de onafhankelijke variabele, i.c. de logaritmische reciproke transformatie, zie J. I. Spilker en C. B. Tilanus, Welke transformatie voor regressie kiezen?, *ESB*, 18 augustus 1976, blz. 785.

3) Zie bijvoorbeeld W. P. Knulst, *Een week tijd*, Den Haag, 1977, o.a. blz. 15, 22-24 en 83; K. E. Walker en M. E. Woods, *Time use: A measure of household production of family goods and services*, Washington, 1976, blz. 41-42 en 58; E. Boulding, Familial constraints on women's work roles, in: M. Blaxall en B. Reagan, *Women and the work place*, Chicago, 1976, blz. 113. Vergelijk ook A. C. Boelmans-Kleinjan, Taakverdeling en rolpatronen binnen de huishoudvoering, in: A. C. L. Zuidberg (red.), *Huishoudkunde in Nederland*, Wageningen, 1978, blz. 145 e.v.

4) CBS, *Arbeidskrachtentelling 1975*, Den Haag, 1978, blz. 19. De percentages hebben betrekking op de beroepsbevolking in enge zin; zie voor de definiëring van dit begrip CBS, op. cit., blz. 16. De mate waarin van deze vorm van arbeidsverdeling sprake is, wordt wel geacht met name haar oorsprong te vinden in de industriële revolutie; zie bijvoorbeeld A. Myrdal en V. Klein, *De werkende vrouw*, Rotterdam/Antwerpen, 1969, blz. 35-36 (oorspronkelijke uitgave: *Women's two roles*, Londen, tweede druk, 1968) en H. M. in 't Veld-Langeveld, *Gezinssociologie en gezinsbeleid*, Utrecht, tweede, herziene druk, 1969, blz. 82-83. Vergelijk ook M. Bruyn-Hundt, De kostwinner eruit, *ESB*, 1 november 1978, blz. 1120.

5) Zie CBS, op. cit., blz. 26.

6) Een vergelijking van de beide verdelingen over beroepsgroepen

kan worden geacht een betere indicatie te geven omtrent de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen dan die van beide verdelingen over bedrijfstakken; zie H. M. in 't Veld-Langeveld, *Vrouw-beroep-maatschappij*, Utrecht, 1969, blz. 50.

7) Zie onder andere Ferber en Lowry, op. cit., blz. 26 en 28-29.

8) De gehanteerde gegevens vormen een steekproef van een op twee uit het door het Steinmetzarchief van het CBS verkregen databestand. Dit bestand omvat alle respondenten, maar geeft van elke respondent slechts een beperkt aantal kenmerken.

9) A. Corpeleijn, Arbeidskrachtentelling 1973, *Sociale Maandstatistiek*, april 1975. Er zij op gewezen, dat de arbeidskrachtentelling geen betrekking heeft op personen in inrichtingen en tehuizen en op de varende en rijdende bevolking; zie Corpeleijn, op. cit., blz. 185.

10) Corpeleijn, op. cit., blz. 199.

11) S. S. Tangri, The social institutions of occupational segregation: comment IV, in: Blaxall en Reagan (red.), op. cit., blz. 84; J. F. Madden, Economic dimensions of occupational segregation: comment III, in: Blaxall en Reagan (red.), op. cit., blz. 245.

12) Zie bijvoorbeeld O. D. Duncan en B. Duncan, A methodological analysis of segregation indexes, *American Sociological Review*, 1955; J. H. C. Lisman, Ongelijk, ongelijkmatig, onregelmatig en ongeregeld, *ESB*, 22 september 1976; C. P. A. Bartels, *Economic aspects of regional welfare, income distribution and unemployment*, Leiden, 1977, inz. blz. 12-45.

13) Vergelijk ook J. W. Alexander, *Economic geography*, Englewood Cliffs, 1963, blz. 595-597; M. H. Stevenson, Relative wages and sex discrimination by occupation, in: C. B. Lloyd (red.), *Sex, discrimination and the division of labor*, New York, 1975, blz. 182-184. De hier gebruikte ongelijkheidsmaatstaf is in onderzoeken betreffende segregatie zodanig ingeburgerd, dat de uitdrukking segregatie-index wel als eigenaam voor deze ongelijkheidsmaatstaf wordt gehanteerd; zie W. de Lannoy, De woonsegregatie van sociaal-economische groepen in de Brusselse agglomeratie, *Bevolking en Gezin*, 1977, blz. 206.

heeft van duizend personen en het aandeel van de mannen 90% bedraagt, dan resulteren de aantallen die in tabel 2 zijn vermeld onder situatie 1 14). Het opheffen van alle segregatie leidt onder de restrictie van een ongewijzigd laten van de verdeling van de totale beroepsbevolking over de beroeps-groepen tot de cijfers die zijn vermeld onder situatie 2.

Tabel 2. Fictieve verdeling van de beroepsbevolking over mannen, vrouwen en beroeps-groepen

Beroeps-groep	Situatie 1		Situatie 1 en situatie 2	Situatie 2		Verschillen tussen situatie 1 en 2	
	aantal mannen	aantal vrouwen	aantal mannen en vrouwen	aantal mannen	aantal vrouwen	aantal mannen	aantal vrouwen
1	270	20	290	261	29	- 9	+ 9
2	180	40	220	198	22	+ 18	18
3	450	40	490	441	49	- 9	+ 9
Totaal	900	100	1000	900	100		

Het aantal mannen dat van beroeps-groep dient te veranderen is gelijk aan dat van de vrouwen en bedraagt achttien. Dit komt neer op respectievelijk 2% van de mannelijke beroeps-bevolking en 18% van de vrouwelijke beroepsbevolking, dat is te zamen $0,9 \times 2\% + 0,1 \times 18\% = 3,6\%$ van de totale beroepsbevolking. Als algemene regel geldt, dat de toegevoegde restrictie ertoe leidt, dat het percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroeps-groep dient te veranderen gelijk is aan 15):

$$S = 2 \cdot \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot s$$

waarbij:

S = percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroeps-groep dient te veranderen ten einde alle segregatie te doen verdwijnen onder de restrictie dat de verdeling van de totale beroepsbevolking over de onderscheiden beroeps-groepen ongewijzigd blijft.

Met andere woorden: S is gelijk aan twee maal het produkt van de fracties die respectievelijk het totale aantal mannen en het totale aantal vrouwen vormen van de totale beroepsbevolking en de waarde van de segregatie-index s. Bij een gegeven waarde van s vertoont S op grond van het verloop van de waarde van het produkt van beide fracties een maximum ter grootte van $\frac{1}{2} s$, dat wordt bereikt in geval de twee fracties aan elkaar gelijk zijn; naarmate de beide fracties meer uiteenlopen, daalt S op, ten opzichte van het maximum, symmetrische wijze naar nul.

De segregatie-index is niet ongevoelig voor het aantal beroeps-groepen dat wordt onderscheiden. Een verfijning van de indeling in beroeps-groepen kan de segregatie-index ongewijzigd laten, maar zal in het algemeen leiden tot een verhoging ervan. Stel dat uitgaande van de cijfers uit tabel 1 beroeps-groep 3 wordt gesplitst in de beroeps-groepen 3a en 3b, die elk 25% van de mannelijke beroepsbevolking bevatten. Wanneer deze beide beroeps-groepen respectievelijk 25% en 15% van de vrouwelijke beroepsbevolking bevatten, dan blijft gelden $s = 20\%$. Wanneer beide beroeps-groepen echter bijvoorbeeld respectievelijk 30% en 10% van de vrouwelijke beroepsbevolking bevatten, dan stijgt de segre-

gatie-index tot 25%. Een daling van de segregatie-index is uitgesloten. Bij een gegeven indeling in beroeps-groepen vormt de segregatie-index derhalve de ondergrens van alle waarden die deze index kan aannemen bij verfijnder indelingen.

Beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in Nederland

In tabel 3 zijn voor de jaren 1960 en 1973 de procentuele verdelingen van de mannelijke en de vrouwelijke beroeps-bevolkingen voor zover zij betrekking hebben op degenen die in loondienst werkzaam zijn, over een zevental beroeps-groepen weergegeven. De op basis hiervan voor beide jaren berekende segregatie-indices bedragen respectievelijk 47,1% en 46,7%. Ten einde alle segregatie bij het gegeven niveau van beroepsindeling te doen verdwijnen dient derhalve minimaal een aantal ter grootte van 47% van de vrouwelijke beroepsbevolking van beroeps-groep te veranderen. Omdat zowel in 1960 als in 1973 de vrouwelijke beroepsbevolking 22% vormde van de totale beroepsbevolking (16), komt dit voor beide jaren neer op $0,22 \times 47\% = 10\%$ van de totale beroepsbevolking. In geval de verdeling van de totale beroepsbevolking over de onderscheiden beroeps-groepen ongewijzigd dient te blijven, dan bedraagt het percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroeps-groep dient te veranderen $2 \times 0,78 \times 0,22 \times 47\% = 16\%$.

Tabel 3. De procentuele verdeling van de in loondienst werkzame mannen en vrouwen (exclusief militairen) naar beroeps-groep in Nederland, 1973 a)

Beroepsindeling 1971	Mannen		Vrouwen	
	1960	1973	1960	1973
0, 1 Wetenschappelijke en andere vakspecialisten en kunstenaars	10,0	15,3	16,7	21,5
2 Beleidvoerende en hogere leidinggevendende functies	2,5	4,0	0,4	0,4
3 Administratieve functies	15,5	15,4	24,3	34,7
4 Commerciële functies	5,5	6,6	11,0	11,2
5 Dienstverlenende functies	4,3	4,4	30,4	21,0
6 Agrarische beroepen, vissers en dergelijke ..	5,4	2,9	0,5	0,2
7/8, 9 Ambachts-, industrie- en transportberoepen en verwante functies	56,9	51,4	16,9	11,1
Totaal	100 b)	100	100 b)	100 b)

a) Bron: Arbeidskrachtentelling 1973. Enige gegevens over de samenstelling van de werkzame bevolking. *Sociale Maandstatistiek*, juni 1975, blz. 315; de in voornoemd artikel gegeven cijfers over 1960 zijn ontleend aan de in dat jaar gehouden volkstelling.
b) Verschil door afronding.

De indeling van de beroepsbevolking in zeven beroeps-groepen is erg grof. Zo wordt geen rekening gehouden met het feit, dat binnen de eerste in tabel 3 vermelde beroeps-groep de categorie van de schei- en natuurkundigen, ingenieurs en verwante technici voor ruim 95% uit mannen bestaat en die van de artsen, verplegenden en verwante vakspecialisten voor ongeveer 70% uit vrouwen (17).

14) Wanneer de omvang van de totale beroepsbevolking op een ander aantal dan duizend betrekking heeft, dan kunnen alle in tabel 2 vermelde cijfers worden gelezen als promillages van de totale beroepsbevolking.

15) Voor de afleiding, zie de appendix.

16) CBS, *13e Algemene volkstelling, 31 mei 1960, Deel 10. Beroepsbevolking, A. Algemene inleiding*, Den Haag, 1967, blz. 56; Corpeleijn, op. cit., blz. 187.

17) Arbeidskrachtentelling 1973. Enige gegevens over de samenstelling van de werkzame bevolking, *Sociale Maandstatistiek*, juni 1975, blz. 315.

Tabel 4. Segregatie-indices voor Nederland op basis van een indeling in 293 beroepsgroepen, 1973 a)

Leeftijdsklasse	Primaire bedrijfssector			Secundaire bedrijfssector			Tertiaire bedrijfssector		
	basis-lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi-en hoger onderwijs	basis-lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi-en hoger onderwijs	basis-lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi-en hoger onderwijs
15 - < 25	41	b)	b)	79	74	b)	59	70	34
25 - < 45	75	b)	b)	80	82	b)	67	77	41
45 - < 65	56	b)	b)	76	81	b)	65	72	51

a) Voor de indeling in drie bedrijfssectoren zie CBS, *Standaardbedrijfsindeling (S.B.I. 1970)*, A. *Systematische bedrijfsindeling*, Voorburg, 7.j., in combinatie met J. J. Siegers, *Ontwikkelingen op lange termijn in de verdeling van de beroepsbevolking over de grote bedrijfstakken*, ESB, 23 november 1977, blz. 1158-1159. De onderwijscategorieën werden verkregen door combinatie van het hoogst bereikte diploma algemeen vormend onderwijs met het hoogst bereikte diploma beroepsopleiding; zie onder meer CBS, *14e Algemene volkstelling, 28 februari 1971, Serie C. Deel 3. Onderwijsclassificaties*, Voorburg, 7.j. en CBS, *14e Algemene volkstelling, 28 februari 1971, Systematische onderwijsindeling*, Voorburg, 7.j.

b) In het geanalyseerde bestand is het totale aantal respondenten in de betreffende deelpopulatie te gering.

Een verdere splitsing van deze laatste categorie laat zien dat ongeveer 90% van de artsen man is en ruim 80% van de gediplomeerde verpleegkundigen en overige verplegenden vrouw. De laatstgenoemde indeling bevindt zich op het niveau van de driecijferige codering van de door het CBS gehanteerde beroepsindeling (18). Deze indeling kent een totaal van 293 beroepsgroepen. De segregatie-index op basis van deze indeling bedraagt voor 1973 69%. Ten einde op dit niveau van beroepsindeling alle segregatie te doen verdwijnen dient derhalve ten minste $0,22 \times 69\% \times 15\%$ van de totale beroepsbevolking van beroep te veranderen. Wanneer de verdeling van de totale beroepsbevolking over de verschillende beroepsgroepen ongewijzigd dient te blijven, dan bedraagt het percentage van de totale beroepsbevolking dat van beroepsgroep dient te veranderen $2 \times 0,78 \times 0,22 \times 69\% = 24\%$.

In tabel 4 zijn de segregatie-indices voor een aantal deeltcategorieën van de totale beroepsbevolking vermeld. Hierbij zij opgemerkt, dat er geen eenduidige relatie bestaat tussen de segregatie-index van een totaal enerzijds en de segregatie-indices die betrekking hebben op deeltcategorieën van dat totaal anderzijds (19). Zoals de cijfers uit tabel 4 laten zien, zijn de segregatie-indices in de secundaire sector de hoogste. De laagste segregatie-indices komen voor bij het deel van de beroepsbevolking dat betrekking heeft op degenen met basis-, lager en uitgebreid lager onderwijs die jonger zijn dan 25 jaar en werkzaam zijn in de primaire sector en op degenen met semi-hoger en hoger onderwijs die werkzaam zijn in de tertiaire sector. Voor beide laatstgenoemde deelpopulaties geldt dat het aantal relevante beroepsgroepen betrekkelijk gering is, hetgeen in het algemeen kan worden geacht de segregatie in neerwaartse richting te beïnvloeden (20).

Het feit dat de segregatie-index voor de deelpopulatie die betrekking heeft op degenen in de middelste leeftijdsklasse met basis-, lager en uitgebreid lager onderwijs die werkzaam zijn in de primaire sector toch tamelijk hoog is, wordt veroorzaakt doordat in deze deelpopulatie 64% van de mannen tegen 6% van de vrouwen behoort tot de zelfstandige agrariërs en 83% van de vrouwen tegen 19% van de mannen behoort tot de categorie van de — naar wat de vrouwen

betreft mag worden aangenomen overwegend in het bedrijf van hun echtgenoot meewerkende — landarbeiders en tuindersknechten. In alle gevallen is de segregatie-index voor de middelste leeftijdscategorie groter dan die voor de jongste leeftijdscategorie; met uitzondering van die voor de semi-hoger en hoger opgeleiden die werkzaam zijn in de tertiaire sector is zij groter dan die voor de oudste leeftijdscategorie.

Omdat de segregatie-index is opgebouwd uit de (absolute) verschillen tussen de procentuele aandelen van respectievelijk de mannelijke en de vrouwelijke beroepsbevolking van een beroepsgroep in de totale mannelijke en vrouwelijke beroepsbevolking, is deze index niet ongevoelig voor de verdeling van de totale bevolking over de beroepsgroepen.

De laatstgenoemde verdeling is voor elk van de in tabel 4 onderscheiden deelpopulaties verschillend. Om na te gaan welk deel van de verschillen tussen de in tabel 4 vermelde segregatie-indices hieraan kan worden toegeschreven, is voor elke deelpopulatie een gestandaardiseerde segregatie-index berekend. Deze is als volgt gedefinieerd (21):

$$s' = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left[\frac{\frac{x_i}{x_i + y_i}}{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{x_i + y_i} \right)} \cdot 100\% - \frac{\frac{y_i}{x_i + y_i}}{\sum_{i=1}^n \left(\frac{y_i}{x_i + y_i} \right)} \cdot 100\% \right]$$

waarbij:

s' = gestandaardiseerde segregatie-index.

18) CBS, *14e Algemene volkstelling, 28 februari 1971, Systematische beroepsindeling*, Voorburg, 7.j.

19) H. Theil, *Statistical decomposition analysis*, Amsterdam, 1972, blz. 69-70.

20) Vergelijk N. Hare, *Recent trends in occupational mobility of negroes: an intracohort analysis*, *Social Forces*, 1965, blz. 172.

21) Zie J. P. Gibbs, *Occupational differentiation of negroes and whites in the United States*, *Social Forces*, 1965, blz. 163-164; Gross, op. cit., blz. 204. Vergelijk ook R. Farley, *Residential segregation in urbanized areas of the United States in 1970: an analysis of social class and racial differences*, *Demography*, november 1977, blz. 502.

adverteer in ESB

Tabel 5. Gestandaardiseerde segregatie-indices voor Nederland op basis van een indeling in 293 beroepsgroepen, 1973 a)

Leeftijdsklasse	Primaire bedrijfssector			Secundaire bedrijfssector			Tertiaire bedrijfssector		
	basis-, lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi- en hoger onderwijs	basis-, lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi- en hoger onderwijs	basis-, lager en uitgebreid lager onderwijs	middelbaar onderwijs	semi- en hoger onderwijs
15 - < 25	90	b)	b)	75	87	b)	81	83	83
25 - < 45	92	b)	b)	78	93	b)	78	81	77
45 - < 65	87	b)	b)	80	91	b)	80	86	76

a) Zie voetnoot a bij tabel 4.

b) In het geanalyseerde bestand is het totale aantal respondenten in de betreffende deelpopulatie te gering.

De standaardisatie houdt in dat, alvorens de segregatie-index volgens de eerder gegeven formule wordt berekend, in elke beroepsgroep de aantallen x en y worden gedeeld door de som van x en y . Dit komt erop neer, dat aan elke beroepsgroep een zelfde aantal personen, i.c. één, wordt

toegekend; de som van de aantallen $\frac{x_i}{x_i + y_i}$ en $\frac{y_i}{x_i + y_i}$

is immers voor elke beroepsgroep gelijk aan één. Evenals bij de ongestandaardiseerde segregatie-index, kan worden aangetoond, dat de gestandaardiseerde segregatie-index ingeval van afwezigheid van elke segregatie gelijk is aan 0% en in geval van volledige segregatie gelijk is aan 100%.

De berekende gestandaardiseerde segregatie-indices zijn vermeld in tabel 5. Op twee uitzonderingen na zijn zij alle groter dan de ongestandaardiseerde segregatie-indices. Dit betekent, dat op de twee uitzonderingen na de werkelijke verdeling van de beroepsbevolking over de onderscheiden beroepsgroepen binnen elke deelpopulatie tot een geringere segregatie leidt dan het geval zou zijn bij een verdeling waarbij elke beroepsgroep een even groot aantal personen omvat (22). Door de toegepaste standaardisatie vermindert de spreiding van de segregatie-indices sterk: de variatiebreedte daalt van 48 naar 18, de standaarddeviatie daalt van 14,7 naar 5,6 en de variatiecoëfficiënt daalt van 0,23 naar 0,07 (23). De verschillen tussen de ongestandaardiseerde segregatie-indices kunnen derhalve in belangrijke mate worden toegeschreven aan verschillen tussen de deelpopulaties in de verdeling van de beroepsbevolking over de onderscheiden beroepsgroepen. De gestandaardiseerde segregatie-indices zijn het hoogst bij de drie in beschouwing genomen deelpopulaties in de primaire bedrijfssector en bij de deelpopulaties die betrekking hebben op degenen met middelbaar onderwijs die werkzaam zijn in de secundaire sector. De deelpopulaties die betrekking hebben op degenen met middelbaar onderwijs kennen op één uitzondering na een hogere gestandaardiseerde segregatie-index dan de deelpopulaties voor degenen met een ander opleidingsniveau. Een duidelijk verband tussen leeftijdscategorie en gestandaardiseerde segregatie-index lijkt niet aanwezig.

Samenvatting

Niet alleen in de pre-industriële maar ook in de (post)-

industriële samenleving is sprake van een sterke mate van arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen. Deze arbeidsverdeling kan worden gekwantificeerd met behulp van de segregatie-index. In dit artikel is dat gedaan voor de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen binnen de Nederlandse beroepsbevolking. De op basis van een indeling van de beroepsbevolking in 293 beroepsgroepen berekende segregatie-index geeft aan dat ten minste 15% van de totale beroepsbevolking van beroepsgroep dient te veranderen, opdat bij het gegeven niveau van beroepsindeling alle beroepssegregatie tussen mannen en vrouwen in ons land is verdwenen. Ingeval als restrictie wordt gesteld, dat de verdeling van de totale beroepsbevolking over de onderscheiden beroepsgroepen ongewijzigd dient te blijven, dan bedraagt dit percentage 24, hetgeen overeenkomt met meer dan één miljoen personen. Wanneer de beroepsbevolking simultaan wordt opgesplitst in een drietal bedrijfssectoren, een drietal leeftijdsklassen en een drietal opleidingsniveaus, dan blijken de segregatie-indices in de secundaire sector de hoogste te zijn. Ingeval wordt gecontroleerd voor verschillen tussen de deelpopulaties in de verdeling van de beroepsbevolking over de onderscheiden beroepsgroepen, dan vertonen de drie in beschouwing genomen deelpopulaties in de primaire bedrijfssector en de deelpopulaties die betrekking hebben op degenen met middelbaar onderwijs die werkzaam zijn in de secundaire sector de hoogste segregatie-indices.

Jacques Siegers

22) Voor de totale Nederlandse beroepsbevolking is dat niet het geval: de gestandaardiseerde segregatie-index bedraagt 70% en wijkt daarmee nauwelijks af van de eerder vermelde waarde van de ongestandaardiseerde segregatie-index.

23) De variatiebreedte is gelijk aan de grootste minus de kleinste waarde; de standaarddeviatie is gelijk aan de wortel uit het kwadratisch gemiddelde van de afwijkingen die de afzonderlijke waarden vertonen ten opzichte van hun rekenkundig gemiddelde; de variatiecoëfficiënt is het quotiënt van de standaarddeviatie en het rekenkundig gemiddelde. De eerste twee kengetallen kunnen worden beschouwd als een maatstaf voor de absolute spreiding; de variatiecoëfficiënt vormt daarentegen een maatstaf voor de relatieve spreiding, dat wil zeggen voor de absolute spreiding in verhouding tot de hoogte van het rekenkundig gemiddelde. Zie T. Yamane, *Statistics*, New York, 1969, blz. 59-77.

ESB: omdat de economie verder gaat...

Appendix

Afleiding formule voor S (zie voetnoot 15)

$$S = \frac{\sum_{i=1}^n \left[x_i - \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot (x_i + y_i) \right]}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot 100\% = \frac{1}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot \sum_{i=1}^n \left[\frac{x_i (\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i)}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} - \frac{x_i \sum_{i=1}^n x_i + y_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \right] \cdot 100\%$$

$$= 2 \cdot \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n \left[\frac{x_i}{\sum_{i=1}^n x_i} - \frac{y_i}{\sum_{i=1}^n y_i} \right] \cdot 100\% = 2 \cdot \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{\sum_{i=1}^n x_i + \sum_{i=1}^n y_i} \cdot s$$

Vacatures

Functie: Blz.:

ESB van 7 februari

Bedrijfseconoom voor Miro BV te Zaandam	147
Hoofd (m/v) t.b.v. de Hoofdafdeling Statistieken van de Prijzen voor het Centraal Bureau voor de Statistiek te Voorburg	II
Wetenschappelijk medewerker (m/v) voor analyse- en prognosewerkzaamheden m.b.t. de sector metaalnijverheid en de onderdelen daarvan in samenhang met de macro-economische ontwikkeling op korte en middellange termijn bij het Centraal Planbureau te Den Haag	II
Beleidsmedewerker (m/v) t.b.v. de Directie Arbeidsvoorwaardenbeleid, afdeling Analyses voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen te Den Haag	II
Financieel medewerker bij de afdeling Provinciale Eigendommen van de Provinciale Waterstaat Zuid-Holland te Den Haag	III
Een beleidsmedewerker (m/v) voor de adviesafdeling ruimtelijke ordening, volkshuisvesting en unificatie bouwvoorschriften van De Vereniging van Nederlandse Gemeenten te Den Haag	IV

ESB van 14 februari

Wetenschappelijk medewerk(st)er bij de Vakgroep Financiering en Belegging van de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Erasmus Universiteit Rotterdam	168
Hoofd economisch bureau voor de agglomeratie Eindhoven	179
Project-econoom (m/v) bij de vaksectie economie van de hoofdafdeling buitenland voor DHV Raadgevend	

Functie: Blz.:

Ingenieursbureau BV te Amersfoort	180
Statistisch analist voor Van Dien en Co Accountants te Amsterdam	II
Econoom ten behoeve van de marketing bij de Centrale afdeling Marketing en Kosten van de Centrale Directie der PTT te Den Haag	III
Financieel-economisch medewerker t.b.v. het buitenlands en herverzekeringsbedrijf bij de Ennia Groep te Den Haag	IV

ESB van 21 februari

Econoom of jurist voor het arbeidsvoorwaardenbeleid t.b.v. de afd. sociale zaken van Het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) te Den Haag	186
Bureauhoofd (m/v) t.b.v. de Directie Economische Samenwerking, Bureau Economische Aangelegenheden voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken te Den Haag	204
Chef Afdeling bouwnijverheid (m/v) t.b.v. de Hoofdafdeling Statistieken van Industrie en Bouwnijverheid voor het Centraal Bureau voor de Statistiek te Voorburg	204
Wetenschappelijk medewerker (m/v) voor analyse- en prognosewerkzaamheden m.b.t. de macro-economische ontwikkeling van lonen en prijzen in Nederland voor het Centraal Planbureau te Den Haag	204
Economen/juristen (m/v) t.b.v. de afdeling Financiële Verhouding voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken te Den Haag	III
Organisatiemedewerkers (m/v) t.b.v. het Stafbureau Organisatie en Efficiency voor het Ministerie van Justitie te Den Haag	III

De besparingen van „Hoger onderwijs voor velen”

In de nota Hoger onderwijs voor velen wordt een nieuwe onderwijsstructuur voor het wetenschappelijk onderwijs voorgesteld. Aan deze z.g. twee-fasenstructuur wordt een aanzienlijke financiële besparing toegeschreven. In onderstaand artikel wordt nagegaan of de structuurwijziging inderdaad tot de gesuggereerde besparingen zal leiden of dat andere factoren daarvoor zorgen. De conclusie is dat de uiteindelijke bezuiniging slechts voor een derde op het conto kan worden geschreven van de voorgestelde structuurverandering.

1. Inleiding

Medio 1978 hebben de ministers Pais en Van der Stee voorgesteld het wetenschappelijk onderwijs in te richten volgens een twee-fasenstructuur. De eerste fase van deze structuur, die nader beschreven is in de nota *Hoger onderwijs voor velen* (HOV, Kamerstuk 15 034, nr. 2), behelst een vierjarige studie met „differentiatiemogelijkheden ... die aansluiten bij beroepen die de afgestudeerden kunnen vervullen en die tevens bedoeld zijn tegemoet te komen aan een meer algemene belangstelling van de student”. (HOV, blz. 17). De tweede fase is een één- of tweejarige postdoctorale opleiding waarin „het accent sterk ligt op de specifieke professionalisering in het kader van een toekomstige beroepsuitoefening: b.v. het beroep van leraar, arts, universitair medewerker, wetenschappelijk onderzoeker” (HOV, blz. 17).

Paragraaf II-2 van de nota behandelt de financiële rechtvaardiging van de twee-fasenstructuur. Bij de behandeling van de nota in de Tweede Kamer (in december 1978) is nauwelijks aandacht besteed aan de vraag, in hoeverre de door de ministers aangegeven bezuinigingen inderdaad aan de structuurwijziging kunnen worden toegeschreven. Het onderhavige artikel tracht dit inzicht te verschaffen en gaat tevens in op het effect van het (financiële) model op de onderwijspraktijk.

2. Veranderingen en onderwijsvraag

2.1. Veranderingen in de instroom

De ministers gaan uit van een jaarlijkse instroom van studenten, die qua omvang en samenstelling gelijk is aan het cohort 1983/1984. Volgens een recente belangstellingsprognose van de Commissie Ontwikkelingsplannen en Meerjarenafspraken zou dit cohort ca. 32.300 studenten tellen, waarvan 33% in de β -, medische, technische en landbouw-

IR. K. D. J. M. VAN DER DRIFT*

kundige richtingen (BMTL) en 67% in de α - en γ -richtingen (AC).

Vergelijking met de huidige samenstelling van de studentenpopulatie leert dat het aandeel van de „dure” BMTL-richtingen daalt van 40% naar 33%. Uitgedrukt in formatieplaatsen t.b.v. de sector onderwijs 1) betekent dit, dat bij de bestaande staf/student-ratio's op lange termijn per student gemiddeld 2,9% minder wetenschappelijk personeel (w.p.) en 11,6% minder niet-wetenschappelijk personeel (n.w.p.) nodig is. Ten overvloede zij vermeld, dat deze verlaging van de kosten per student ook zonder structuurwijziging zou worden bereikt.

2.2. Verlaging van de ratio's

In de nota *Beleidsindicaties* van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (februari 1977) wordt ten behoeve van de sector onderwijs voor de BMTL-richtingen een staf/student-ratio van 1:10 gehanteerd en voor de AC-richtingen een staf/student-ratio van 1:15. De n.w.p./w.p.-ratio's bedragen respectievelijk 1:1 en 1:4.

De berekening in HOV sluit voor het vijfde en zesde cursusjaar (= tweede studiefase) aan bij deze ratio's. In de eerste vier cursussen (= eerste studiefase) wordt in HOV met lagere ratio's gewerkt, te weten een staf/student-ratio van 1:12 resp. 1:18 en een n.w.p./w.p.-ratio van 1:2 resp. 1:8. Zou een dergelijke verlaging van de ratio's in de eerste vier cursussen van de huidige structuur worden doorgevoerd, dan mag worden gerekend op een verlaging van het aantal w.p.-ers per onderwijsvragende student met 10 à 14% en van het aantal n.w.p.-ers per student met 35 à 45%.

2.3. Verandering van de onderwijsstructuur

Om het effect van invoering van de twee-fasenstructuur te kunnen berekenen, dienen eerst twee veronderstellingen te worden gemaakt: één t.a.v. de mate, waarin de ingeschreven studenten onderwijs zullen vragen en één t.a.v. de samenstelling van de studentenpopulatie in de tweede fase. Hoewel te beredeneren valt, dat de structuurwijziging zal leiden tot een toenemend onderwijsgebruik 2), wordt er in HOV van uitgegaan, dat studenten niet méér van de geboden onderwijsvoorzieningen gebruik zullen maken dan nu het geval is.

* Verbonden aan het Bureau Onderzoek van Onderwijs van de Rijksuniversiteit Leiden.

1) Waar gesproken wordt over de sector onderwijs, is in overeenstemming met HOV bedoeld: onderwijs, onderwijsgebonden onderzoek, bestuur en beheer en maatschappelijke dienstverlening (excl. patiëntenzorg).

2) Met name door de invoering van een maximale inschrijvingsduur ter lengte van de cursusduur plus één jaar. Zie P. Vos en K. van der Drift; Is bevordering van doorstroming in het wetenschappelijk onderwijs betaalbaar?, *ESB*, 2 maart 1977, blz. 207-210.

Gemakshalve sluit de onderhavige berekening hierbij aan, zij het dat de aldus berekende onderwijslast dan slechts de ondergrens van de verwachte onderwijslast aangeeft.

Ten aanzien van de samenstelling van de studentenpopulatie in de tweede fase wordt in HOV slechts gesteld, dat gemiddeld 26% van de afgestudeerden uit de eerste fase een éénjarige postdoctorale opleiding kan volgen en gemiddeld 14% een tweejarige. Omdat niet alleen de duur, maar ook de aard van de vervolgcursus bepalend is voor de kosten, is een verdere verdeling verondersteld zoals aangegeven in de appendix. Deze verdeling is rechtstreeks van invloed op het benodigde aantal personeel voor onderwijs per groep studierichtingen. Het hieruit resulterende totale aantal personeelsleden t.b.v. onderwijs wordt aangegeven in tabel 2 3).

Ten slotte dient er nog een veronderstelling gemaakt te worden ten aanzien van het aantal studenten, dat de propedeuse voor de tweede maal zonder positief resultaat volgt. De HOV-nota doet hierover geen uitspraak. Laten wij, wederom gemakshalve, veronderstellen dat de extra onderwijsvraag van deze groep tweedejaarsstudenten gecompenseerd wordt door het feit, dat er eerstejaars zijn die reeds (ver) vóór het einde van het studiejaar met de studie stoppen en daardoor in feite niet meer „onderwijsvragend” zijn.

2.4 Rendementswijzigingen

Naast de toename van het aantal eerstejaarsstudenten en de verandering van de onderwijsstructuur is er nog een factor, die van invloed is op het aantal onderwijsvragende studenten en die in de toekomst ook zou dienen te veranderen: het numerieke rendement. De ministers stellen zich in hun nota een „taakstellende verhoging van het totaal rendement van 10% voor”.

Deze uitspraak is voor tweeërlei uitleg vatbaar: het numerieke rendement in de eerste fase dient van $\pm 60\%$ naar 70% of naar 66% te stijgen. Omdat elders in de nota (blz. 25) zelfs wordt gesteld, dat van de 31.400 aankomende studenten er 23.000 de eerste fase verlaten, d.w.z. 73% , mag veilig aangenomen worden dat hier 70% bedoeld is. Dit getal is bij de onderstaande berekeningen gehanteerd.

Overigens dient bij dit beoogde rendement van 70% te worden opgemerkt, dat het materiële effect ervan moeilijk te taxeren is, mede door het ontbreken van recente en realistische landelijke rendementscijfers. Ten slotte wordt in HOV verondersteld, dat na de propedeuse nog slechts 5% van de studenten uitvalt, hetgeen een rendement van 74% in de propedeuse impliceert.

2.5 De minimaal te verwachten onderwijsvraag

Ervan uitgaande, dat er sprake is van: a. constante cohorten van 32.300 studenten; b. de hiervóór veronderstelde rendementscijfers en doorstroompatronen; c. een ongewijzigd onderwijsgebruik, leidt de twee-fasenstructuur zoals de ministers zich die voorstellen tot de in tabel 1 weergegeven globale schatting van de aantallen studenten op lange termijn. De eerste en tweede kolom geven het effect van het numerieke rendement weer. De derde kolom geeft het totaal aantal „effectief” aanwezige studenten per jaar aan, dat hieruit resulteert. (Zo is bijvoorbeeld het jaarlijks aanwezige aantal

doctoraalstudenten gelijk aan $3 \times \frac{23.800 + 22.600}{2} = 69.600$).

Gewogen herhalers (in de vierde kolom) wil zeggen: de gemiddelde extra verblijfsduur vermenigvuldigd met de onderwijsvraag in die periode. Met gebruikmaking van de veronderstellingen van HOV op dit punt (blz. 20 en 23) resulteert dit in 4.500 gewogen herhalers in de eerste fase en 1.300 in de tweede fase.

Het totaal aantal van 119.900 onderwijsvragenden sluit goed aan bij de uitkomst van HOV (118.500) en bij die van de

Tabel 1. Studentenaantallen en onderwijsvraag per jaar

	Aantal in	Aantal uit	Totaal aanwezig	Gewogen herhalers	Onderwijsvragend
Fase 1: prop. (1 jaar)	32.300	23.900	32.300	4.500	106.400
doct. (3 jaar)	23.800	22.600	69.600		
Fase 2: 1-jarig	6.100	6.100	6.100	1.300	13.500
2-jarig	3.100	3.100	6.200		
Totaal			114.200		119.900

Permanente Planning Commissie van de Academische Raad (118.000). Men dient zich wel te realiseren dat beide laatste berekeningen uitgaan van een iets kleiner constant cohort, namelijk 31.400 eerstejaars.

2.6 Vermindering van onderzoek

Terwijl de nota *Beleidsindicaties* 7.626 w.p.-manjaren aanhoudt ten behoeve van institutioneel onderzoek, met uitzondering van het onderzoek aan de Landbouwhogeschool, gaat de HOV-nota uit van 6.850 w.p.-manjaren met inbegrip van de LH. Als we de omvang van het onderzoek aan de LH stellen op ± 220 w.p.-manjaren, dan denken de ministers in HOV derhalve aan een *teruggang van (afgerond) 1.000 w.p.-manjaren*.

Volgens de in *Beleidsindicaties* gehanteerde n.w.p./w.p.-ratio's zou er behalve van de 7.626 w.p.-manjaren sprake zijn van 6.200 n.w.p.-plaatsen. De HOV-nota gaat uit van 6.600 n.w.p.-plaatsen t.b.v. institutioneel onderzoek. Wordt het aantal n.w.p.-plaatsen t.b.v. het onderzoek aan de LH geschat op 200 à 250, dan betekent realisering van de HOV-norm een toename van 150 à 200 n.w.p.-plaatsen voor institutioneel onderzoek.

3. Overzicht van de kwantitatieve effecten van HOV

Tabel 2 geeft een overzicht van de mate, waarin de in HOV veronderstelde bezuinigingen worden veroorzaakt door de twee-fasenstructuur en van de mate waarin de overige wijzigingen aan de bezuinigingen bijdragen. De rijen geven respectievelijk de voortzetting van de huidige niet geherstructureerde situatie en de invoering van de twee-fasenstructuur weer. In het eerste geval is het aantal onderwijsvragende studenten (behorend bij een constant cohort van 32.300 studenten) geschat op 150.000 met behulp van extrapolatie van de meerjarenraming van de Commissie Ontwikkelingsplannen en Meerjarenafspraken. In het geval van de twee-fasenstructuur is uitgegaan van een aantal van 120.000 onderwijsvragende studenten (vgl. tabel 1).

Deze personeelsbehoefte is, wat betreft de sector onderwijs, als volgt berekend:

- kolom 1: het aantal onderwijsvragenden (volgens de bestaande verdeling over BMTL en AC), vermenigvuldigd met de vigerende staf/student- en n.w.p./w.p.-ratio's;
- kolom 2: het aantal onderwijsvragenden (volgens de verdeling 1983/84), vermenigvuldigd met de vigerende ratio's;
- kolom 3: het aantal onderwijsvragenden (volgens de verdeling 1983/84), vermenigvuldigd met de in HOV gehanteerde ratio's;
- kolom 4: kolom 3 minus de daling van het aantal personeelsplaatsen door vermindering van het onderzoek;

3) Voor een nadere toelichting op de berekeningswijze en veronderstellingen die in dit artikel zijn toegepast, zie: K. D. J. M. van der Drift, *Besparingseffecten van de twee-fasenstructuur*, Bureau Onderzoek van Onderwijs, R.U.-Leiden, memorandum 458-78.

— kolom 5: geeft ter vergelijking de beschikbare aantallen wetenschappelijk en niet-wetenschappelijk personeel (ontleend aan HOV, blz. 25).

Tabel 2. Aantallen manjaren op lange termijn

	Geen verdere wijzigingen	Uitsluitend verandering instroom	Bovendien wijziging ratio's	Bovendien wijziging onderzoek	Beschikbaar in 1977
Huidige structuur					
w.p. onderwijs	12.000	11.655	9.675	9.675	15.100
onderzoek	7.846	7.846	7.846	6.850	
	19.846	19.501	17.521	16.525	
n.w.p. onderwijs	7.500	6.630	2.760	2.760	10.000
onderzoek	6.425	6.425	6.425	6.600	
	13.925	13.055	9.185	9.360	
Twee-fasenstructuur (incl. rendementswijziging)					
w.p. 1e fase	8.532	8.287	6.879	6.879	15.100
2e fase	1.189	1.189	1.189	1.189	
onderzoek	7.846	7.846	7.846	6.850	
	17.567	17.322	15.914	14.918	
n.w.p. 1e fase	5.333	4.714	1.962	1.962	10.000
2e fase	939	939	939	939	
onderzoek	6.425	6.425	6.425	6.600	
	12.697	12.078	9.326	9.501	

De einduitkomsten in tabel 2 blijken goed overeen te komen met de uitkomsten in de HOV-nota, waarin sprake is van 14.800 w.p.-manjaren (vgl. tabel 2: 14.900) en 9.150 n.w.p.-manjaren (9.500). Kennelijk is ook de eerdere veronderstelling, dat bij de berekeningen in de HOV-nota een numeriek rendement in de eerste fase van 70% moet zijn gehanteerd, juist. Moeilijk plaatsbaar is dan ook de opmerking van minister Pais tijdens de recente behandeling van de nota in de Tweede Kamer, dat hem een verhoging van het rendement van 60% naar 66% voor ogen staat 4). In dat geval zouden zowel de tekst van de nota als de uitkomsten onjuist zijn. Het aantal onderwijsvragenden zou dan 115.000 zijn en de personeelsbehoefte voor het onderwijs zou 4% lager liggen. Op de conclusies van dit artikel zal dit overigens weinig invloed hebben. Nu aldus het kwantitatieve effect van elk van de bezuinigingsmaatregelen afzonderlijk is berekend, kan worden gezien welk effect de maatregelen op het onderwijs zelf hebben 5).

4. De uitkomsten nader beschouwd

Beperken wij ons in eerste instantie tot het wetenschappelijk personeel, dan kan uit tabel 2 afgeleid worden, dat de besparing van ± 4.600 manjaren (= 19.501-14.918) als volgt teweeggebracht is: 2.000 manjaren door een wijziging in de ratio's, 1.000 manjaren door besnoeiing van het institutioneel onderzoek en 1.600 manjaren door de twee-fasenstructuur zelf. Ten aanzien van het niet-wetenschappelijk personeel kan worden opgemerkt, dat de binnen de reële nullijn benodigde besparing van ± 3.500 manjaren geheel tot stand komt door de wijziging van de verhouding n.w.p./w.p. Dit betekent dat het besparingseffect van de twee-fasenstructuur niet moet worden overschat: *de twee-fasenstructuur als zodanig draagt slechts voor één derde bij aan de berekende bezuiniging op wetenschappelijk personeel en is voor een besparing op n.w.p. in het geheel niet noodzakelijk.*

Wat de gevolgen voor het institutioneel onderzoek betreft, moet geconstateerd worden dat 10 tot 15% van de hiervoor beschikbare w.p.-tijd gaat wegvallen, hetgeen betekenen zal dat eveneens 10 tot 15% van het onderzoek zal verdwijnen. De HOV-nota geeft hiervoor geen andere motivering dan: „extra middelen toevoegen aan de ene universitaire taak zal ten koste gaan van een andere” (HOV, blz. 23). Nu kan men natuurlijk stellen dat niet alle onderzoek van even

hoge kwaliteit is en dat een dergelijke bezuiniging dan ook geen rampzalige effecten met zich behoeft te brengen. De HOV-nota geeft echter niet aan of, en op welke wijze, de ministers zich voorstellen juist op het minst hoogwaardige onderzoek te bezuinigen. Wij zien nog af van de vraag of er algemene en sluitende criteria voor de beoordeling van de kwaliteit en de relevantie van onderzoek zijn te bedenken.

Een wonderlijk element in de nota is, dat bij een vermindering van het aantal w.p.-manjaren ten behoeve van institutioneel onderzoek, er een gelijktijdige vergroting van 175 n.w.p.-plaatsen voor onderzoek gepland is, zonder dat hiervoor een motivering wordt gegeven. Het lijkt onvoorstelbaar dat deze uitbreiding ook maar een deel van de terugval in het onderzoek zou kunnen opvangen.

Over de gevolgen voor het onderwijs kan méér worden gezegd. Vergelijken wij de ontwikkeling van de onderwijsstaak (in de meest ruime zin) met de ontwikkeling van de beschikbare personele middelen, dan valt allereerst de verlaging van de staf/student-ratio's op. Bij een toenemend studenten-aantal is een wat minder dan evenredige toename van de onderwijsstaak wel verdedigbaar: gegeven de bestaande onderwijsopzet zou een stijging van het aantal studenten slechts tot een gemiddelde toename van het w.p. in de orde van 90% behoeven te leiden 6). De HOV-nota stelt echter een forse verlaging van de staf/student-ratio voor, over het totale aanwezige studentental in de eerste vier cursusjaren. Deze verlaging is slechts te verdedigen indien dezelfde kwaliteit onderwijs bereikt zou kunnen worden met minder arbeidsintensieve onderwijsmethoden. Hoewel binnen en buiten Nederland de laatste tijd op dit punt experimenten plaatsvinden, is het irreal te veronderstellen dat over één, twee of drie jaar de resultaten hiervan over de gehele linie in het W.O. ingevoerd kunnen worden.

Naast deze verhoging van het aantal studenten per w.p.-er, wordt ook de onderwijsstaak op zich zwaarder. Factoren die deze verzwaring veroorzaken zijn in willekeurige volgorde:

- een hoger numeriek rendement. Méér studenten op een zeker niveau brengen vergt een meer dan evenredige extra inspanning;
- de verwijzende propedeuse, zo die al mogelijk is;
- de beperking van de marge tussen cursusduur en inschrijvingsduur. Studenten zullen onder een grotere druk werken, hetgeen leidt tot zowel een grotere deelname aan het geboden onderwijs als een groter beroep op studiebegeleiders (zie ook de reactie van de studentendecanen op de HOV-nota 7).

Bovendien moet geconstateerd worden, dat de druk op het w.p. in de eerste studiefase nog aanzienlijk wordt vergroot door de halvering van de n.w.p./w.p.-ratio. De toch al bestaande tendentie, dat het wetenschappelijk personeel steeds meer technische, administratieve en secretariële werkzaamheden gaat verrichten, wordt daardoor versterkt. Het behoeft na het bovenstaande geen betoog, dat deze vergroting van de spanning tussen de onderwijsstaak en de voor het onderwijs beschikbare mankracht, een neerwaartse druk zal uitoefenen op de kwaliteit van het onderwijs.

Toch zou het al te gemakkelijk zijn om van het parlement te verwachten, dat het tegenover een groeiend aantal studenten ook voortdurend meer financiële middelen wil stellen. Wenst men binnen de reële nullijn hoger onderwijs voor velen mo-

4) Kamerstuk 15 034 nr. 13, blz. 3.

5) Voor een vergelijking van deze uitkomsten met de te verwachten effecten van de oorspronkelijke herstructurering, zie het schrijven van de Academische Raad over de HOV-nota aan de Vaste Commissie voor O & W (kenmerk AR-2246 d.d. 4 oktober 1978) en het in noot 2 genoemde artikel.

6) P. Vos en K. van der Drift, *Numerieke en financiële gevolgen van de herstructurering van het W.O.*, Bureau Onderzoek van Onderwijs, Leiden, Rapport nr. 17, maart 1977, bijlage D.

7) Brief van het Landelijk Beraad van Studentendecanen aan de Vaste Kamercommissie, kenmerk 78-163 d.d. 21 juli 1978.

De indexering van alimentaties

DR. J. H. C. LISMAN*

Sinds 1972 is in art. 402a BW de indexering van alimentaties wettelijk geregeld. Zij zijn gekoppeld aan het indexcijfer van de regelingslonen. Het betreffende artikel uit het Burgerlijk Wetboek geeft aanleiding tot enkele statistische kanttekeningen.

Inleiding

Ook in het rechtsgebeuren houdt men rekening met de geldontwaarding. Allerlei soorten bedragen worden aangepast aan de verminderde koopkracht van de gulden, veelal via indexering. Zo worden in het strafrecht de boetemaxima thans weer verhoogd (vooral nog zonder indexering), terwijl in het burgerlijk recht tal van contracten een anti-inflatieclausule bevatten. Ook ten aanzien van alimentaties zijn op dit punt wettelijke voorschriften van kracht. Onderhoudsverplichtingen zijn nl. wettelijk gekoppeld aan de loonontwikkeling. Een en ander is vastgelegd in de wet van 6 juli 1972, houdende regelen omtrent de indexering van uitkeringen voor levensonderhoud (*Staatsblad*, nr. 390, 1972). De indexering is geregeld in het Burgerlijk Wetboek (Boek I) art. 402a, waarvan de leden 1 t/m 4 als volgt luiden:

Art. 402a. 1. De bij rechterlijke uitspraak of bij overeenkomst vastgestelde bedragen voor levensonderhoud worden van rechtswege gewijzigd met een door Onze Minister van Justitie vast te stellen percentage, telkens wanneer het indexcijfer der lonen per 30 september van enig jaar tenminste één procent afwijkt van het overeenkomstige indexcijfer in het voorafgaande jaar.

*2. De wijziging gaat in op 1 januari volgende op de in het eerste lid genoemde datum. De beschikking waarin het percentage is vastgesteld, wordt bekendgemaakt in de *Nederlandse Staatscourant*.*

3. Het percentage van de wijziging wijkt niet meer dan een half procent af van het procentuele verschil tussen de in het eerste lid bedoelde indexcijfers.

4. Onder het indexcijfer der lonen wordt verstaan het indexcijfer, vastgesteld krachtens artikel 9, achtste lid, der Algemene Ouderdomswet.

Ter nadere informatie zij vermeld dat het hier gaat om „het indexcijfer van de regelingslonen per week en per maand van volwassen werknemers, particulier bedrijf (excl. spaarloon), zoals dat op basis van het jaar 1972 wordt berekend door het Centraal Bureau voor de Statistiek naar de stand op de laatste werkdag van elke kalendermaand en voor de eerste maal, al dan niet voorlopig, wordt gepubliceerd in het Statistisch Bulletin van het Centraal Bureau voor de Statistiek”.

Naar aanleiding van de boven weergegeven wetteksten kunnen nu enkele statistische kanttekeningen worden gemaakt.

Prijsindex of loonindex

De in de wet voorkomende uitdrukking „levensonderhoud” zou de suggestie kunnen wekken dat men het beste kan indexeren met behulp van een of andere prijsindex zoals b.v. het prijsindexcijfer van de particuliere consumptie. Men hanteert evenwel een loonindex, die in de Memorie van Toelichting als volgt werd gemotiveerd (en daarna door de Tweede Kamer aanvaard):

Voor het systeem van indexatie kan men in beginsel aansluiten bij de ontwikkeling van het inkomenspeil en bij die van het prijspeil.

Gaat men uit van de prijsontwikkeling, die een aanwijzing geeft voor de ontwikkeling van de behoeften van de tot levensonderhoud gerechtigde, dan ligt de keuze van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie voor de hand.

Van de inkomensontwikkeling — die in de eerste plaats betrekking heeft op de factor van de draagkracht van de onderhoudsplichtige — geeft het loonindexcijfer een indruk. In de sociale en volksverzekering is dit indexcijfer — dat een snellere ontwikkeling pleegt te vertonen dan het prijsindexcijfer — over vrijwel de gehele linie aanvaard.

Voor het onderhavige onderwerp komt het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie het minst in aanmerking: dit cijfer weerspiegelt wel de prijsontwikkeling, doch niet de ontwikkeling in draagkracht. Daarentegen geeft het loonindexcijfer niet zozeer een zekere indicatie van „waardevastheid”, doch van „welvaartsvastheid”.

Het komt de ondergetekende (de minister van Justitie, L.) redelijk

gelijk te maken, dan zal men ingrijpende veranderingen in het (wetenschappelijk) onderwijs moeten doorvoeren. De modelmatige aanpak van de HOV-nota werkt dergelijke veranderingen niet in de hand. Natuurlijk kunnen rekenmodellen sluitend worden gemaakt door manipulatie met combinaties van variabelen, maar een aanzet tot wezenlijke en noodzakelijke veranderingen wordt zo niet gegarandeerd.

K. D. J. M. van der Drift

Appendix. Samenstelling studentenpopulatie tweede fase

Studierichting(en)	(1) Procentuele samenstelling van de uitstroom 1e fase	(2) (3) Procentuele doorstroom naar tweede fase		(4) (5) Doorstroom naar tweede fase in procenten van (1)	
		1e jaar	2e jaar	1e jaar	2e jaar
BTL	25%	50%	15%	12.5%	3.8%
Medicijnen	6%	100%	100%	6 %	6 %
Tandheelkunde/diergeneeskunde	2%	100%	15%	2 %	0.3%
AC	67%	30%	5%	20.1%	3.4%
	100%			40.6%	13.5%

* Oud-adviseur bij het Centraal Planbureau.

voor bij de uitkeringen voor levensonderhoud met deze welvaartsvastheid rekening te houden. In een periode van stijgende welvaart immers stijgt niet slechts de draagkracht, maar worden ook de behoeften groter: wat eerst een luxe voor weinigen is, wordt op den duur als een normale levensbehoefte beschouwd. Het ligt derhalve voor de hand om voor de indexatie van onderhoudsuitkeringen te kiezen tussen het loonindexcijfer en een gemengde index, waarbij er rekening mede dient te worden gehouden dat in de tegenwoordige omstandigheden het eerste zich sneller ontwikkelt dan het laatste. De keuze van de ondergetekende is na afweging van de voor- en nadelen gevallen op het loonindexcijfer, omdat de loonindex wel de beste benadering van de factor van de draagkracht geeft, het eenvoudigst is, en voor wettelijke indexatie het meest wordt gebezigd.

Eén opmerking terzijde: men kan een vraagteken zetten bij de term „welvaartsvast”, daterend uit de euforie van onze naoorlogse opbloei. Wanneer echter de loonindex eens zou gaan dalen of in stijging zou achterblijven bij de prijsindex, is er geen sprake meer van welvaartsvastheid. Te verkiezen lijkt daarom de term „loonvast”, en daarbij aansluitend „prijsvast” in plaats van „waardevast”.

Alimentatiebedragen en de loonindex

Bezien wij thans het eerste lid van het betreffende wetsartikel. Hierin valt te lezen dat in het jaar t geen wijziging van het alimentatiebedrag plaatsvindt indien het indexcijfer van de lonen in september van jaar t-1 minder dan 1% afwijkt van dat in september van het jaar t-2. Voorzeker een begrijpelijke en efficiënte bepaling: wanneer het slechts gaat om een heel klein verschil lijkt het niet verantwoord om nu dáárvoor de benodigde omvangrijke financieel-administratieve machinerie die zulk een wijziging met zich brengt in werking te zetten.

Nu zijn in de afgelopen jaren de loonstijgingen veel groter geweest dan 1% en de alimentatie is steeds gestegen. Maar misschien gaat het beeld nog eens veranderen en dan kunnen

als gevolg van cumulatie moeilijkheden ontstaan. Gesteld dat gedurende vier jaar de loonindex tussen 0 en 1% blijft, dan kunnen de alimentatiegerechtigden nadeel ondervinden. Een voorbeeld: vier loonstijgingen van achtereenvolgens 0,6, 0,2, 0,4 en 0,8% cumuleren tot ruim 2% en het hiermee corresponderende — toch niet geringe — bedrag zou hun ontgaan. En aanpassing ad hoc wordt dan noodzakelijk. Een algemene oplossing zou kunnen zijn de bepaling dat, zodra opeenvolgende jaarlijkse veranderingen beneden 1% cumuleren tot een totale verandering van meer dan 1%, deze laatste verandering in rekening wordt gebracht.

Een andere oplossing is, dat men een situatie als deze voorkomt door de begrenzing in lid 1 van het artikel weg te laten. Percentages tussen 0 en 1 worden dan behandeld conform lid 3. Daarmee zou tevens de inconsistentie tussen lid 1 en lid 3 zijn opgeheven. Persoonlijk verkies ik de eerste oplossing.

Afronding

Lid 3 van het betreffende artikel heeft het bezwaar dat er geen uitvoeringsvoorschrift in staat, doch slechts een begrenzing die op zich zelf hier geen zin heeft. Bedoeld wordt dat de minister van Justitie bij de berekening van het toe te passen wijzigingspercentage afrondt tot op gehele procenten. Hij moet dat zelfs, om schijnnaauwkeurigheid te vermijden. De loonindexcijfers worden in gehele getallen gegeven en de maximale fout in een procentueel verschil is derhalve 1; het heeft dus geen zin om met gedeelten van percentages te werken.

In de Memorie van Antwoord lezen we hierover:

Uit de tekst volgt dat afronding het gemakkelijkst steeds op het dichtsbijzijnde volle percent zal geschieden; door de jaren heen zullen de afwijkingen elkaar vermoedelijk ongeveer in evenwicht houden. Er bestaat slechts vrijheid van keuze, als de loonstijging precies op

De Nederlandsche Middenstandsbank N.V. is een financiële instelling met circa 8900 medewerkers, die werkzaam zijn bij het hoofdkantoor in Amsterdam en bij de ruim 460 kantoren in Nederland.

Binnen de hoofdkantoorfuncties is het Bureau

van de Controller onder andere belast met het volgen van de rendementsontwikkeling van de binnen- en buitenlandse kantoren.

Wij zoeken contact met een ervaren bedrijfsseksionoom voor de functie van

hoofd afdeling kantorenanalyses

Functie-informatie:

De afdeling omvat 8 medewerk(st)ers die zich op basis van een geografische verdeling bezig houden met het volgen van de bedrijfsseksionomische ontwikkeling van binnen- en buitenlandse kantoren. Daarbij wordt gebruik gemaakt van moderne informatieverwerkingstechnieken en richt de aandacht zich, behalve op het recente verleden, in toenemende mate ook op de voorzienbare toekomst. De medewerk(st)ers zijn merendeels jong en van HEAO- respektievelijk akademisch niveau. Het hoofd van de afdeling zal een belangrijke bijdrage moeten leveren aan de kwalitatieve verdieping van de werkzaamheden, terwijl tevens alert moet worden ingespeeld op de eisen die een snelgroeiende organisatie op dit punt stelt. Tevens zal hij goede aandacht moeten geven aan aspecten van loopbaanbegeleiding van de medewerk(st)ers. De functie vormt met name een uitdaging voor hen die na een aantal jaren als bedrijfsseksionoom werkzaam te zijn geweest, nu managementverantwoor-

dijkheden aan hun takenpakket willen toevoegen. Het is mogelijk de vervulling van de functie te zien als een fase in de loopbaanplanning van de kandidaat.

Functie-eisen:

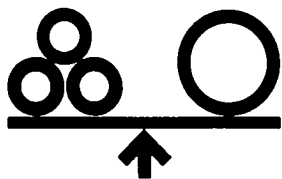
Voor de vervulling van de vakature wordt contact gezocht met een ervaren bedrijfsseksionoom van academisch of gelijkwaardig niveau. Verwacht wordt een actieve belangstelling voor moderne managementtechnieken naast een goed analytisch vermogen en rapporteringsvaardigheid. Leeftijd tot 45 jaar. Ervaring in het bankbedrijf wordt op prijs gesteld, maar is niet beslist noodzakelijk.

Het Bureau van de Controller is gevestigd in het pand aan de Eduard van Beinumstraat 2 te Amsterdam Nieuw-Zuid.

Voor nadere functie-informatie kunt u contact opnemen met de heer F. Kamst. Telefoon: 020-5432617.

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u richten aan de heer G. L. van 't Hull, afdeling Personeelszaken, postbus 321, 1000 AH Amsterdam.

NMB
NEDERLANDSCHE MIDDENSTANDBANK

Kredietrestrictie, 3e jaargang

DRS. A. D. DE JONG*

Met het verschijnen van het perscommuniqué van De Nederlandsche Bank (DNB) van 12 februari jl. is de derde jaargang van de kredietrestrictie ingeluid. Meegedeeld werd, dat met de representatieve organisaties van het bankwezen en met de PTT overeenstemming was bereikt over de voortzetting van de kredietbeperkende maatregelen na maart 1979. Eén en ander werd zelfs nader toegelicht op een manier, die door DNB-kenners als vrij uitvoerig werd gekarakteriseerd, maar die bij de geïnteresseerde econoom — laat staan andere belangstellenden — toch vrij cryptisch zal zijn overgekomen. Vandaar dat deze rubriek gewijd is aan een kleine exegetische en enkele kanttekeningen.

Startpunt 1977

Toen de kredietrestrictie op 1 april 1977 van start ging droeg deze een semi-netto karakter. Dat wil zeggen, dat de kredietbeperking betrekking had op kort krediet en middel(lange) uitzettingen, onder aftrek van lange middelen zoals kapitaal, reserves, obligatie- en onderhandse leningen, met uitzondering van spaargelden en lange deposito's. Deze laatste uitzondering verviel, toen per 1 april 1978 werd overgegaan op een regeling, waarbij het netto-monetaire of geldscheppende bedrijf werd beperkt.

De kredietbeperking, waarover nu overeenstemming is bereikt, betreft — in principe — geheel 1979, zodat in plaats van een gebroken jaar nu een kalenderjaar als restrictieperiode wordt genomen. Met deze overgang is de kredietrestrictie begonnen aan zijn derde jaargang.

Monetaire zuiverheid

Ook bij de kredietrestrictie voor 1979 geldt de beperking alleen voor het netto-monetaire bedrijf. Het hanteren van de

netto-methode wijkt af van wat in andere landen gebruikelijk is, maar is zeer kenmerkend voor het zuivere monetaire denken van DNB: het is monetair gezien niet relevant of er krediet wordt verleend maar alleen of er krediet wordt gegeven, dat met kort aangetrokken middelen wordt gefinancierd. In dit laatste geval is er namelijk sprake van liquiditeitscreatie, omdat (in de ogen van DNB) kortlopende vorderingen op banken een liquide karakter houden, zodat én deposant én kredietnemer de beschikkingsmacht houden resp. hebben over iets dat als geld kan worden beschouwd. Er is dan sprake van een verdubbeling van het betrokken geld, of wel van geldschepping. Aan spaartegoeden, lange deposito's en leningen wordt geen liquide of geldkarakter toegekend, zodat bij kredietverlening met deze lange middelen geen dubbelstelling en dus ook geen geldschepping

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam. Het artikel is geschreven à titre personnel.

een half procent uitkomt. Het ligt voor de hand dan de beslissing te nemen, die het best eventuele gecumuleerde afwijkingen in de afgelopen jaren corrigeert.

In het eerste deel van de eerste zin worden de zaken net omgedraaid: uit afronding op gehele procenten volgt dat de afwijkingen minder dan $\frac{1}{2}\%$ bedragen. In het tweede deel van deze zin kan het woord „vermoedelijk” vervallen: de mathematische verwachting van de afrondingsfouten is immers nul. De laatste zin ware te lezen als volgt: Het ligt voor de hand dan zodanig af te ronden dat de gecumuleerde afrondingsfout zo klein mogelijk wordt.

De wijze van afronden van $\frac{1}{2}\%$ die hier voorgeschreven wordt is speciaal geschikt bij cumulatieve processen, en lijkt te verkiezen boven twee andere werkwijzen. Deze zijn: a. gebruik van één decimaal méér uit het grondmateriaal (indien aanwezig) waardoor het probleem praktisch wegvalt; en b. de gebruikelijke regel: $\frac{1}{2}$ wordt afgerond naar beneden resp. naar boven indien het voorafgaande cijfer even resp. oneven is (dus $\frac{1}{2}$ wordt 0, $1\frac{1}{2}$ wordt 2, $2\frac{1}{2}$ wordt 3, $3\frac{1}{2}$ wordt 4 enz.) De mathematische verwachting van de afrondingsverschillen is dan nul.

Overigens is de kans dat exact $\frac{1}{2}$ voorkomt miniem: het kan in ons tijdsgewricht alleen maar als een index van 200 met 1 punt verandert.

Conclusie

De hierboven gemaakte kanttekeningen zouden de wens naar een herziening van artikel 402a kunnen oproepen. Daarom tot slot een proeve van een nieuwe redactie.

Art. 402a. 1. De bij rechterlijke uitspraak of bij overeenkomst vastgestelde bedragen voor levensonderhoud worden van rechtswege gewijzigd met een door Onze Minister van Justitie vast te stellen percentage, overeenkomstig de procentuele verandering van het indexcijfer der lonen.

2. Onder het indexcijfer der lonen wordt verstaan het indexcijfer, vastgesteld krachtens artikel 9 lid 8 van de Algemene Ouderdomswet.

3. De wijziging gaat in op 1 januari van enig jaar, ten bedrag van het procentuele verschil tussen het indexcijfer der lonen per 30 september daaraanvooraangaand en het overeenkomstige indexcijfer één jaar eerder. Het verkregen percentage wordt op de gebruikelijke wijze afgerond.

4. Indien het in lid 3 genoemde percentage in enig jaar kleiner is dan 1 vindt geen aanpassing plaats. Zodra echter in twee of meer opeenvolgende jaren cumulatie van dergelijke percentages leidt tot een totaalpercentage dat groter is dan 1, wordt dit laatste, wederom afgerond, in aanmerking genomen.

5. De beschikking waarin het percentage is vastgesteld wordt bekendgemaakt in de *Nederlandse Staatscourant*.

J. H. C. Lisman

plaatsvindt. Deze lange middelen mogen dan ook als het ware buiten de restrictie om worden doorgeschoven naar de kredietverlening; vandaar de technische term „doorschuifmiddelen”.

De kern van dit alles ligt natuurlijk bij wat DNB nu wel en niet als „geld”, of beter nog: als „liquiditeit” beschouwt. Dit mag wat theoretisch lijken, maar het heeft voor de praktijk wel vergaande gevolgen. Een gevolg is b.v. dat banken, die alléén lange middelen aantrekken, zoals de hypotheekbanken, buiten de kredietrestrictie vallen. Dit mag monetair gezien geheel terecht zijn, maar de concurrentie met de wél onder de restrictie vallende banken op het gebied van de hypotheekverlening is er niet minder om. De monetaire relevantie heeft echter meer consequenties.

Op de kleintjes passen

Het kunnen „doorschuiven” van lange middelen naar kredietverlening buiten de restrictie om, biedt een mogelijkheid enigszins aan de klem van de kredietrestrictie te ontsnappen. De toegelaten stijging van het netto-monetaire bedrijf van de banken en de PTT-gelddiensten was voor de periode april 1978-maart 1979 slechts 8%. Door echter gebruik te maken van de „doorschuif”-mogelijkheid kon de groei van de korte en (mid-

del)lange kredietverlening in 1978 veel hoger zijn: naar schatting wel tegen de 20%. Dat was alleen mogelijk doordat de banken zeer actief waren bij het aantrekken van spaargelden en lange deposito's en veelvuldig als vragers optraden op de openbare en onderhandse kapitaalmarkt.

Nu is het wel zo, dat grote banken gemakkelijker spaargelden en leningen kunnen aantrekken dan kleine banken. Met name de buitenlandse banken, die de laatste jaren in grote getale naar Nederland zijn gekomen, zitten wat dit betreft in een minder gunstige positie. Voor deze groep was de flexibiliteit, die door de „doorschuifmiddelen” wordt geboden, in mindere mate aanwezig en er dreigde een zekere verstarring. Immers, indien bij een aantal banken de kredietverlening alleen kan groeien met het toegelaten percentage voor het netto-monetaire bedrijf, worden de onderlinge posities min of meer bevroren. Dit is concurrentieel minder plezierig, zeker als de kredietrestrictie al enkele jaren duurt.

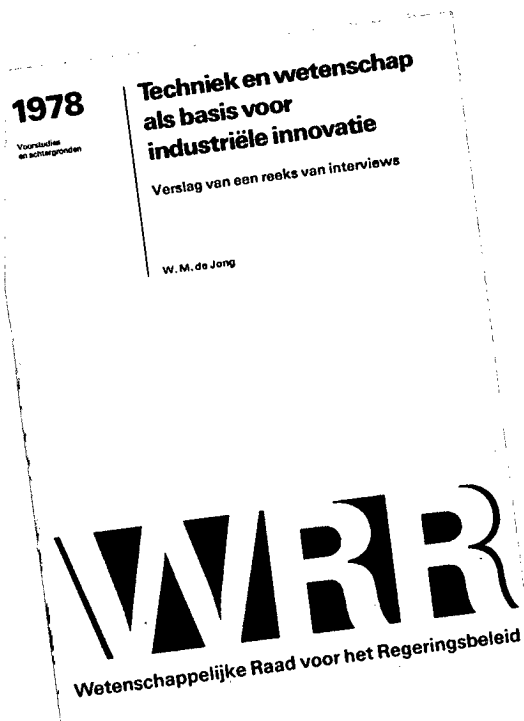
Vandaar dat DNB van de in 1979 toegelaten groei van 9% van het netto-monetaire bedrijf 1% heeft gereserveerd en deze vooral aan „een aantal kleinere algemene banken” ten goede wil laten komen. Daarnaast is ook te denken aan ruimte voor banken, die zich in de loop van 1979 nieuw zullen vestigen. De 1% extra geeft overigens wel vèèl meer ruim-

te aan de kleine banken. Bij een geschat marktaandeel van de kleine banken in de binnenlandse kredietverlening van ongeveer 10-15% betekent dit een toegelaten groei van het monetaire bedrijf die bijna tweemaal zo groot is als de 8% van de andere banken.

Rente-consequenties

Het geïntensiverde aantrekken van lange middelen door de banken ten einde aan de kredietvraag van bedrijven en particulieren te kunnen voldoen, is overigens niet zonder gevolgen. Indien namelijk de nadruk ligt op de kortlopende kredietverlening betekent dit dat een belangrijk deel van het korte krediet met lange middelen zal worden gefinancierd. Onder normale omstandigheden, d.w.z. als de korte rente lager is dan de lange rente, heeft dit als gevolg dat de rentemarge wordt gedrukt. Verder gaat van de kredietrestrictie een algemeen renteverhogende werking uit, zowel wat de korte als de lange rente betreft. Voor de lange rente is dit duidelijk, gezien de mogelijkheid die de lange „doorschuifmiddelen” bieden om aan de remmende werking van de restrictie op de kredietverlening enigszins te ontkomen.

Dit speelt des te sterker nu de banken het jaar 1978 naar verwachting hebben afgesloten met een overschrijding van de

Investeren in technische vernieuwing, een zaak van levensbelang

Voor een klein, hoog geïndustrialiseerd land, dat gekenmerkt wordt door een hoog opleidingsniveau, maar dat tamelijk arm is aan grondstoffen, is export van kennis-intensieve producten nú en in de toekomst van levensbelang. Technische innovatie is een eerste voorwaarde voor het behouden en versterken van onze concurrentiepositie.

In „Techniek en wetenschap als basis voor industriële innovatie” wordt door middel van een groot aantal gesprekken met gezaghebbende figuren uit wetenschap en techniek nagegaan wat we in werkelijkheid aan technische vernieuwing doen en welke knelpunten bepaalde ontwikkelingen in de weg staan. Een aantal interessante mogelijkheden voor technische vernieuwing passeert de revue. Aan onze overheid, de wetenschappelijke en onderzoeksinstituten én aan onze industrie de taak de grote mogelijkheden die er zijn te benutten. Opnieuw een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid dat ook voor u belangrijke informatie bevat.

1979. Bestelnr. 230-077-07. 53 blz. Prijs f. 6,40 (per post f. 8,10)

Staatsuitgeverij, Postbus 20014, 2500 EA 's-Gravenhage. Tel. (070) 62 45 51

Staatsuitgeverij

toegestane groeinorm voor het netto-monetaire bedrijf. Van „loon” op deze „zonde” is echter geen sprake, want de overschrijding gaat ten koste van de toegelaten ruimte voor 1979, zodat van de vermelde 8% vermoedelijk al 1% was opgesoupeerd nog vóór 1979 was begonnen. In vergelijking met de 8% van de vorige periode bevinden de banken zich dus in een nadeliger positie waarbij er een sterke drang kan ontstaan om lange middelen aan te trekken.

Was er geen sprake van „loon” op de „zonde”, „straf” is er wel degelijk. Niet alleen zullen de banken die aan het eind van elke maand boven de norm uitkomen (de 8%-norm voor geheel 1979 wordt namelijk in maandelijks „mootjes” gehakt) deze overschrijding moeten terugbrengen (wat vooral zal gebeuren door lange middelen aan te trekken, naast het afremmen van nieuwe kredieten), maar ook zullen de banken per april a.s. voor het bedrag van de overschrijding een renteloos deposito bij DNB moeten aanhouden. De financiering van deze deposito's kan renteverhogend werken op de geldmarkt.

Betalingsbalanstekort moet „doorwerken”

In het perscommuniqué komt de volgende interessante zin voor: „teneinde voldoende ruimte te laten voor een verdere verbetering van de conjunctuur is de norm voor de toelaatbare kredietexpansie voor 1979 zodanig gesteld, dat in de stijging van de liquiditeitsvraag, die zal voortvloeien uit de bij een gematigde kostenontwikkeling te verwachten stijging van het nationale inkomen, volledig door binnenlandse liquiditeitscreatie zal kunnen worden voorzien”. Ook wordt vermeld dat hierbij rekening is gehouden met de te verwachten liquiditeitscreatie van de overheid.

Er wordt evenwel niet vermeld dat geen rekening is gehouden met het te verwachten tekort op de lopende rekening van de betalingsbalans in 1979, dat zeker een paar miljard gulden zal bedragen. Wel wordt eerder in het communiqué gezegd, dat de voortzetting van de kredietrestrictie „noodzakelijk is, mede in het licht van het wenselijke evenwichtsherstel van de betalingsbalans”. De indruk bestaat dat volgens de monetaire filosofie van DNB een tekort op de lopende rekening moet „doorwerken” in de liquiditeits situatie, d.w.z. moet leiden tot een verkrapping, zodat de evenwichtsherstellende krachten niet worden belemmerd 1).

Kortom: wie boven zijn stand leeft (wat een tekort op de lopende rekening tot gevolg heeft) moet dat maar voelen. In het feit, dat de sterk gestegen import voor een belangrijk deel is toe te schrijven aan de hoog gebleven consumptie en deze weer aan het fors gestegen con-

sumptief krediet, ziet DNB natuurlijk geen verzachtende omstandigheden.

Integendeel, in een recent interview speelde de president van DNB, Dr. J. Zijlstra, al enigszins met de gedachte van een kwalitatieve kredietcontrole t.a.v. het consumptieve en hypothecaire krediet 2).

Ten aanzien van het — verwachte — tekort op de kapitaalrekening lijkt DNB echter niet zo hard te zijn. De recente verruiming van de mogelijkheden voor Nederlandse bedrijven om in het buitenland te lenen zou dan ook voor een deel kunnen worden gezien als het compenseren van het tekort op de kapitaalrekening, dat dan niet in volle omvang hoeft door te werken op de binnenlandse liquiditeits situatie.

Ingebouwde verrassing

Het „doorwerken” van het tekort op de lopende rekening wordt eenvoudig bereikt door er geen rekening mee te houden. Volgens het communiqué zal de binnenlandse liquiditeitscreatie voldoende zijn om de stijging van het nationale inkomen te financieren. Nadat nu de verwachte liquiditeitscreatie door de overheid hierop in mindering is gebracht resteert de ruimte voor de monetaire expansie door de geldscheppende instellingen. Het beleid lijkt dus gericht op een gelijkhouden van de liquiditeitsverhoudingen, ofte wel: DNB streeft naar een gelijkblijvende liquiditeitsquote.

ESB Mededelingen

Gastcolleges investeringsplanning

De economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam organiseert een serie gastcolleges met discussie onder de titel „Investeringsplanning: helpt dat tegen werkloosheid?”

Sprekers: 5 maart: Dr. A. Singh: „Investment planning: a solution to deindustrialisation” (discussianten Prof. Dr. A. van der Zwan en Prof. Dr. H. W. de Jong); 12 maart: Drs. G. Terpstra: „Vakbeweging en investeringsbeleid; een extra eis” (discussianten Prof. Dr. W. Driehuis en Prof. Dr. G. A. Kessler); 19 maart: Drs. J. van Houwelingen: „Overheidsinvloed op de investeringsbeslissing” (discussianten Prof. Dr. C. Goedhart en Prof. Dr. J. van den Doel); 26 maart: Drs. D. Snijders: „Investeringsplanning en verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven” (discussianten Prof. Dr. J. J. Klant en Prof. Dr. J. Verburg); 2 april: Prof. Dr. J. Tinbergen: „In welke bedrijfstakken ligt de toekomst van West-Europa?” (discussianten Prof. Dr. M. J. Ellman en Prof. Dr. B. von Weisz-

Door echter net te doen alsof er geen tekort op de lopende rekening is, zal er achteraf sprake zijn van een verrassing: de afvloeiing van liquiditeiten naar het buitenland via de betalingsbalans leidt tot een verkrapping van de liquiditeits situatie en tot een lagere liquiditeitsquote. Het is duidelijk dat DNB van tevoren geen rekening wil houden met deze afvloeiing naar het buitenland omdat in dat geval een beleid gericht op gelijkblijvende binnenlandse liquiditeitsverhoudingen alleen zou hebben geresulteerd in een grotere speelruimte voor het bankwezen. Het opvoedende „doorwerken” van het tekort zou dan hebben ontbroken. Met andere woorden: het beleid van DNB lijkt in het communiqué op het eerste gezicht niet verkrappend, maar de gewenste verkrapping is keurig ingebouwd. De verrassing is er echter wel een beetje af.

A. D. de Jong

1) Zie b.v. de publikatie van DNB, *De instrumenten van de monetaire politiek in Nederland*, februari 1973, blz. 11; E. den Dunnen, *Het monetaire beleid in Nederland*, *De Economist*, mei/juni 1970, blz. 247 en 263.

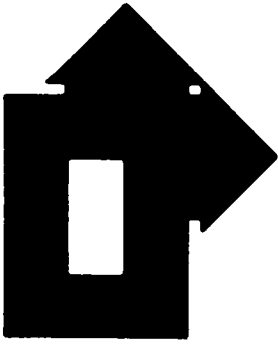
2) TROS-Aktua Plus, 11 januari 1979, 22.00 uur, Ned. I. „Ik ben daar ook niet wild op, op die kwalitatieve kredietcontrole, omdat je dat heel snel op het spoor brengt van je met alles en nog wat willen bemoeien. Maar ik ben geen dogmaticus, ook niet op dit punt. Als deze zaak de pan zou uitrijzen, moeten we er zeker nog eens ernstig over gaan nadenken”.

äcker); 9 april: Drs. M. van Handehoven: „Investerings en basisindustrie en gevolgen voor de werkgelegenheid, sectoraal en regionaal” (discussianten Prof. Dr. I. G. Lambooy en Prof. Dr. L. van der Zijpp).

Plaats: Jodenbreestraat 23, zaal 1174. Aanvang: 15.30 uur. Toegang: gratis. Inlichtingen: W. A. Hafkamp, Jodenbreestraat 23, Amsterdam, kamer 3164, tel.: (020) 52 54 140.

Afscheid Prof. Renooij

Aan het einde van het kalenderjaar 1978 heeft Prof. Dr. D. C. Renooij wegens emeritaat zijn werkzaamheden als buitengewoon hoogleraar in de leer van het geld- en bankwezen en de monetaire politiek aan de economische faculteit van de Vrije Universiteit beëindigd. Er is een comité gevormd dat ter ere van Prof. Renooij en ter gelegenheid van zijn afscheid een wetenschappelijke middag organiseert. Prof. Renooij hoopt dan tevens zijn afscheidcollege uit te spreken. Deze wordt gehouden op woensdag 28 maart in de aula van de Vrije Universiteit, De Boelelaan 1105 te Amsterdam. De aanvangstijd: 14.00 uur.

Leve de kleinschaligheid

A. F. VAN ZWEEDEN

In deze tijd van onzekerheid, of we wel op de goede weg zijn met ons sociaal-economisch stelsel, wordt in studiebijeenkomsten, symposia en geschriften steeds vaker de roep gehoord om terug te keren tot een kleinere, blijkbaar meer op de menselijke maat toegesneden, schaal van werken. Ondernemingen en sociale instituties zijn in de afgelopen decennia geïnjecteerd met een groeihormoon die volgens sommigen verwoestend heeft gewerkt. „Growthmanship” was in de jaren van voorspoed en groei de slogan voor geslaagd ondernemerschap. Wie vandaag de moed heeft scenario's voor de komende decennia te ontwerpen, rekt niet meer met het vroeger als vanzelfsprekend aangenomen groei-automatisme. De grote doel- en belangenorganisaties zijn niet alleen in hun groei gestuit door veranderde economische omstandigheden, maar ook door eigen inertie. Steeds meer scenario's worden gepresenteerd waarin het accent ligt op bevordering van de kleinschaligheid en dan denk ik niet alleen aan de bekende werken van Schumacher en Peter Hall.

Een sprekend voorbeeld van zo'n scenario werd onlangs behandeld op een studiebijeenkomst, georganiseerd door Intermediair Seminars. Op die bijeenkomst werden drie scenario's gepresenteerd. In een daarvan gaat onze samenleving bankroet, in een tweede lopen we vast in het model van onze verzorgingsstaat, maar in het derde voltrekt zich een „revolutie van de werknemers”.

Die revolutie bleek hieruit te bestaan, dat de werknemers hun lot in eigen handen gaan nemen. Ze stappen uit hun werkverbanden om eigen bv's en bedrijfscommunes op te richten. In kleinere zelfstandige werkeenheden blijken de werknemers — nu ondernemers geworden — weer gemotiveerd te zijn om prestaties te leveren. Ze gaan functioneren als onderleveranciers van grotere concerns, die zich zelf gaan opsplitsen in kleinere, zelfstandige eenheden. Vakbonden en ondernemersorganisaties verdwijnen geheel uit het beeld. De laatste voorzitter van het VNO richt een partij Ondernemersbelang op die zich fuseert

met een Bond van actieve werknemers. Rechtse partijen, waaronder de auteur van het scenario, Drs. T. G. van der Woerd, ook D'66 blijkt te verstaan, winnen de verkiezingen en vormen een kabinet dat begint met de sociale uitkeringen te verminderen en financiële steun te verlenen aan kleine en middelgrote ondernemingen. De overlegeconomie van de grimmige jaren zeventig wordt in de jaren tachtig vervangen door een economische orde die veel weg heeft van het ideaaltype van de volledige mededinging, althans dat leid ik af uit het uiteenvallen van de economie in kleine, zelfstandige producenten. De staat gaat zich, zoals Adam Smith dat al eens zag, zoveel mogelijk onthouden van inmenging in het economische leven, monopolies verdwijnen, oligopolies worden opengebroken of ontbinden zich zelf. In de jaren tachtig krijgt „het echte ondernemerschap” weer een kans.

Hoewel de scenarioschrijver dat niet duidelijk aangeeft, zou er ook een soort coöperatieve economie kunnen ontstaan. Hoe het ook zij, het toekomstbeeld lijkt te worden bepaald door een streven naar emancipatie van de werknemer en de kleine ondernemer uit de grote economische en sociale verbanden waarin ze nu gevangen zijn. Wanneer we in dit verband aan de bevrijding van de arbeider denken, schijnt die niet meer te moeten worden bevochten op het kapitaal dat hem zijn arbeidsmiddelen heeft ontnomen, maar op de machten die in de verzorgingsstaat en de vakbondsstaat heersen. Volgens het scenario van Van der Woerd krijgt de arbeider weer de beschikking over eigen produktiemiddelen.

Dat zijn natuurlijk niet meer de eenvoudige gereedschappen die hij, in de tijd van de manufactuur, naar zijn werk meenam en die zijn eigendom waren, tot de kapitalist in het industriële tijdperk hem zijn arbeidsmiddelen ontnam en hem ondergeschikt maakte aan de machine. In het tijdperk van de moderne techniek bestaan die produktiemiddelen uiteraard uit micro-processors, de vermaarde chips, die kleine producenten en dienstverlenende bedrijven in

staat stellen tamelijk gecompliceerde operaties in eigen beheer uit te voeren. De produktiemiddelen zullen niet worden onteigend, omdat de grote industrie zich zelf onteigent door het beheer over de produktiemiddelen in handen te stellen van zelfstandige ondernemers- en werknemersgroepen.

Het hier, bij wijze van voorbeeld, besproken toekomstscenario staat niet op zich zelf. Onlangs werd in Rotterdam een symposium gehouden over selectieve groei waar de hoogleraren De Jong en Dreesmann de degens kruisten over een mogelijke ontwikkeling in de richting van kleinschaligheid. Creativiteit en inventiviteit werden in die discussie toegeschreven aan kleine, zelfstandige ondernemers.

De schaalvergroting heeft volgens De Jong een verwoestende uitwerking gehad. Dreesmann wierp de vraag op, of verlaging van de algemene kosten in de grote onderneming ook mogelijk is door te streven naar kleinschaligheid, waardoor de grote onderneming de voordelen van kleinschaligheid — flexibiliteit, creativiteit, gunstiger arbeidsverhoudingen, democratisering — deelachtig kan worden.

Waarom dankt deze betrekkelijk nieuwe denkwijze zijn ontstaan? Ik denk dat behalve de groeiende scepsis over het groei-automatisme, ook onze veranderende opvattingen over de arbeid een klimaat doen ontstaan waarin groot-schaligheid niet meer als vanzelfsprekend goed wordt aangenomen. Er is een groeiend besef dat arbeid in gigantische, op vergaande arbeidsverdeling en automatisering gebaseerde produktiesystemen, zijn zin begint te verliezen. We leven onder de doem van structuurwerkloosheid. Volledige werkgelegenheid schijnt onbereikbaar te zijn geworden. Onze grote, op mondiale schaal operende ondernemingen dreigen vast te lopen in hun eigen rigiditeit. De vervreemding van de arbeider van zijn produkt kan alleen worden opgeheven door hem weer de beschikking te geven over eigen arbeidsmiddelen. Hij moet weer zijn eigen arbeidsomstandigheden en arbeidsvoorwaarden kunnen gaan bepa-

J. Pen en L. J. van Gernerden: Macro economie. Aula no. 612, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1977, 392 blz., f. 15.

Macro-economie als echte wetenschap bestaat volgens de auteurs nauwelijks, want als het op toetsing van theorieën aankomt vallen de resultaten nogal eens tegen. Met deze uitspraak worden aanstaande economen op blz. 374 geconfronteerd, en het is de auteurs menens, want ze komen er in de resterende alinea's niet op terug. Als je dit boekje van bijna 400 pagina's hebt doorgenomen, verwacht je ook geen andere slotconclusie meer. Pen en Van Gernerden willen zelfoverschatting bij aanstaande macro-economen van meet af aan voorkomen, maar ze zijn er zeker niet op uit om de lezers pessimisme aan te praten. Beide schrijvers blijven structuralist en optimist.

Macro economie is geen voortzetting van de bekende pocket *Moderne economie* die Pen in 1958 op de markt heeft gebracht. Daarom doet het toch wel wat overschattend aan om het lezersdebiet ook te willen zoeken in kringen van journalisten, vakbondsbestuurders en politici. De behandeling van de macro-economische theorie wordt genuanceerder en dus minder vereenvoudigd gepresenteerd, waardoor het basisniveau aan economische voorkennis veel hoger wordt verondersteld dan geldt voor *Moderne economie*. Ik heb niet de indruk dat veel niet-economen met enige moeite de rijkdom van dit boek zullen proeven en dus nuttigen.

Macro economie heeft dezelfde goede

stilistische kenmerken meegekregen als het eerder genoemde pocketboek van Pen. Een meer inhoudelijke verbetering is echter duidelijk aanwezig. De idee dat het klassieke economische denken het inzicht in de huidige economische problemen ook kan verdiepen, komt op verschillende plaatsen in het boek tot uitdrukking. *Macro economie* is veel minder een pleidooi voor het keynesiaanse denken dan tot uitdrukking kwam in *Moderne Economie*. Eerder is nu sprake van een gezonde relativering, zowel naar de klassieken als naar de keynesianen toe. Daarin proef ik een stuk ontwikkeling van de moderne macro-economie die nu ook in helder gestelde taal beschikbaar is. Maar dit is niet zonder offers bereikt. Want het boek is er moeilijker door geworden en zal dus ook minder gemakkelijk door b.v. een rechtenstudent worden begrepen. Daar staat tegenover, dat het nu ook voor de studenten die economie studeren meer mogelijkheden biedt. Dit boek zou op een literatuurlijst voor het kandidaats economie niet misstaan.

Macro economie heeft de plezierige eigenschap dat theorieën niet als op zich staande wetenschappelijke activiteiten worden besproken, maar dat voortdurend de lijnen naar andere opvat-

tingen en theorieën worden doorgetrokken. Van veel belang is ook, dat niet uitsluitend bij de formele theorie wordt stilgestaan, maar dat de empirische onderzoeken op macro-economisch terrein veel aandacht krijgen. Zo ontstaat ook een relativering van de formele theorie en van methoden van economie-beoefening.

Vanzelfsprekend kan in een inleidend boek van deze omvang niet iedere bladzijde even helder en uitgebalanceerd zijn. Dat wordt vooral merkbaar wanneer moeilijker zaken aan de orde komen. Zo valt het op dat de uitbreiding van hoofdstuk IV met een tweetal „technische” paragrafen toch nog erg beknopt — wellicht te beknopt — is gehouden. Dat geldt ook voor de presentatie van een dynamisch korte-termijnmodelletje, waaraan vier bladzijden worden gewijd. Het zou waarschijnlijk allemaal beter in de overige paragrafen hebben gepast als hier iets meer ruimte zou zijn gemaakt.

Ook de behandeling van de monetaristische kijk op de economie in een apart hoofdstuk (VII) is van een hogere moeilijkheidsgraad dan de doorsnee-stof van de andere hoofdstukken. Het opnemen van deze problemen en theorieën in het boek is zonder meer een positief punt, maar hier lijkt de behandeling mij zeer zeker te beknopt en daardoor te moeilijk. Vooral de IS-LM problematiek aan het slot van dit hoofdstuk zal menig niet-econoom onduidelijk blijven na lezing ervan.

Pen en Van Gernerden hebben met dit boek zeker geen overbodig werk gedaan; het kan voor de macro-economen die in de praktijk werkzaam zijn van zeer veel nut zijn, maar evenzeer het inzicht in de economische verbanden helpen ontwikkelen bij nog-niet-economen.

N. H. Douben

W. L. M. Adriaansen: Overheid en multinationale onderneming. H. E. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen, 1978, X + 276 blz., f. 29,50.

Op 9 februari 1978 promoveerde W. L. M. Adriaansen te Rotterdam op het proefschrift *Overheid en multinationale onderneming*. De auteur verkeerde in de gunstige positie dat hij zich als secretaris van een interdepartementale werkgroep enige jaren met dit onderwerp heeft kunnen bezighouden.

In het eerste hoofdstuk, „Expansie multinationale ondernemingen, begripsbepaling, opzet studie”, komt na 20 blz. alleszins interessante (algemeen oriënterende) tekst en vele tabellen in de paragraaf „Begripsbepaling” de vraag aan de orde, wat eigenlijk onder een multinationale onderneming moet worden verstaan. (Het ware m.i. beter geweest hiermee te beginnen.) De auteur noemt vele definities, stelt terecht dat voor een keuze hieruit „eerst klaarheid nodig (is)

over het doel waartoe men een afbakening van een bepaald begrip nodig heeft” en kiest dan zelf (vooralsnog) voor de ruimst mogelijke definitie: „een onderneming die goederen produceert of diensten verleent in verschillende landen” (blz. 24).

Als kernvraag ziet Adriaansen: „Wat is per saldo de bijdrage van de multinationale onderneming aan het economisch groeiproces, zowel in geïndustrialiseerde landen als in ontwikkelingslanden, en op welke wijze moet men zich tegenover de multinationale onderneming opstellen om ongunstige ontwikkelingen tegen te gaan” (blz. 24).

In het tweede hoofdstuk, „Motieven van ondernemingen voor investeringen in andere landen”, wordt een aantal ondernemingsonderzoeken besproken. Het

len. De cao-staat heeft hem wel de nodige bestaanszekerheid verschaft, maar niet meer arbeidsvreugde. „De revolutie van de werknemers” van het scenario zou beter een „revolutie van ondernemers” kunnen worden genoemd. Het zijn immers niet de arbeiders zelf die zich vrijmaken, het zijn de managers die omstandigheden scheppen waaronder de werknemers, die als onderleveranciers werknemers blijven, meer gemotiveerd kunnen werken. Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat de werknemers hun eigen emancipatie kunnen bewerkstelligen in een samenleving waarin de vakbeweging geen rol meer zou spelen.

A. F. van Zweeden

gaat hierbij hoofdzakelijk om motieven voor *nieuwe* investeringen, en niet voor uitbreidingsinvesteringen. Van de behandelde enquêtes is er een van Nederlandse oorsprong, te weten van het Ministerie van Economische Zaken. Als conclusie wordt getrokken dat internationale (directe) investeringen overwegend uit defensief oogpunt plaatsvinden, wat inhoudt, aldus Adriaansen, „dat het achterwege blijven ervan niet een grotere export tot gevolg zal hebben” (blz. 53).

In het derde hoofdstuk, „Internationale investeringen meer dan alleen kapitaalbewegingen”, komt aan de orde „welke factoren... een verklaring kunnen geven voor het internationale investeringspatroon”. Investerings worden ingedeeld in „actief” en „passief”, wat volgens Adriaansen een duidelijker terminologie is dan de gangbare aanduidingen „direct” en „indirect”. In het vervolg van zijn studie richt hij zich overigens naar het taalgebruik. In dit hoofdstuk gaat het uiteraard om directe (actieve) internationale investeringen, die „involve the transmission of other factor inputs than money capital, viz. entrepreneurship, technology, and management expertise” (omschrijving van Dunning, aangehaald op blz. 58).

Directe internationale investeringen zouden volgens de auteur onder condities van volledig vrije mededinging (v.v.m.) niet zinvol zijn, omdat dan „in een ander land locale ondernemingen beter op de hoogte zijn met de wensen van de consumenten en met de situatie ter plaatse, waardoor zij goedkoper kunnen produceren dan buitenlandse ondernemingen” (blz. 59). Afwijkingen van de condities van v.v.m. vormen z.i. dan ook de bestaansgrond voor dit soort investeringen.

„De multinationale onderneming en de theorie van de internationale handel” vormt het onderwerp van hoofdstuk 4. De traditionele handelstheorieën (Smith, Ricardo, Heckscher-Ohlin c.s.) zijn gebaseerd op veronderstellingen van v.v.m. en immobiliteit van productiefactoren over de grenzen heen, en bieden aldus geen zinnige basis voor theorievorming aangaande de multinational. De auteur zoekt dan ook terecht aansluiting bij de „nieuwe” theorieën, i.h.b. bij de theorie van de levenscyclus van een produkt (Vernon). Ook de ideeën van Kravis, die z.i. een eerste aanzet geeft tot de theorie van de levenscyclus (zie blz. 77), Linder, Posner en Hufbauer worden behandeld. Aldus is een belangwekkend overzicht van van bedoelde „nieuwere” handelstheorieën ontstaan, zonder dat daarmee echter een sluitende

theorievorming aangaande de *multinational* tot stand komt. In een citaat van Linder (blz. 80) is overigens een foutje geslopen: „trade *with* each of the countries” moet zijn „trade *within* each of the countries”.

In „De macht van de multinationale onderneming” (hoofdstuk 5) gaat het Adriaansen vooral om het afbakenen van de macht als *potentie* (blz. 106 en 112). Het resultaat is een vrij abstracte verhandeling betreffende de machtsmiddelen die multinationals bezitten op het terrein van vestigingsvoorwaarden, technologie, research en ontwikkeling, arbeidsvoorwaarden, financiering van investeringen en in het fiscale en monetaire vlak. Bespreking van concrete voorbeelden van machtsuitoefening (men denke b.v. aan het omstreden optreden van ITT in 1970 in Chili) blijft achterwege. M.b.t. de ontwikkelingslanden wordt gesteld dat (doordat contracten veelal beperkende bepalingen bevatten t.a.v. export van dochterondernemingen) „de activiteiten van multinationale ondernemingen... in de toekomst een hinderpaal kunnen zijn voor de economische groei” (blz. 119). De macht van een multinationale onderneming ligt, aldus de slotsom van de auteur, „vooral in de keuze van een vestigingsplaats van dochterondernemingen en in het bezit van technologische kennis” (blz. 134).

De kern van de studie wordt gevormd door hoofdstuk 6, „De multinationale onderneming en de nationale overheid”, waarin wordt nagegaan welke middelen de overheid heeft om de activiteiten van de multinationale ondernemingen te plaatsen binnen de macro-economische doeleinden van het overheidsbeleid. M.b.t. de werkgelegenheid wordt als veel gehoord punt van kritiek genoemd dat multinationale concerns arbeidsplaatsen exporteren. Een door Adriaansen aangehaald Amerikaans onderzoek weerlegt z.i. deze bewering (blz. 139). Hieruit blijkt nl. dat het aantal arbeidsplaatsen in multinationale ondernemingen in de VS t.o.v. ondernemingen zonder vestiging in andere landen is toegenomen. Hoewel indicatief is deze bewijsvoering m.i. niet afdoende: de vraag blijft open hoe de ontwikkeling in de VS van de *betrokken* concerns zou zijn geweest *zonder* buitenlandse dochterondernemingen.

„De multinationale onderneming in het internationale overleg” vormt het onderwerp van het zevende hoofdstuk. Hierin wordt besproken hoe binnen resp. de EG, de OESO en de VN over de multinational wordt gedacht. Voorts

worden de richtlijnen en gedragscodes, afkomstig van de Internationale Kamer van Koophandel en de OESO behandeld.

Het achtste hoofdstuk gaat over „Overheid en multinationale onderneming in de literatuur”. Aangezien het proefschrift als geheel overwegend het karakter heeft van literatuurstudie, doet een afzonderlijk hoofdstuk met deze titel mij wat vreemd aan. Het was mogelijk raadzaam geweest de tekst te integreren met de overige hoofdstukken, en een betere titel zou misschien zijn geweest: „Meningen over de multinationale onderneming”.

O.a. komt hier de suggestie van Ball ter sprake tot het instellen van een GATT-achtige organisatie ter controle van de multinational (blz. 196 en 197) en worden de ideeën uit het z.g. RIO-rapport behandeld (blz. 200 e.v.).

Daar het laatste — tiende — hoofdstuk een Engelstalige samenvatting geeft, vormt het negende hoofdstuk, „Een politiek dak voor de multinationale onderneming”, de afsluiting van de studie. Meer informatie over de multinationale onderneming wordt noodzakelijk geacht om tot een beter beleid te kunnen komen. Dit wordt i.h.b. als een taak voor de OESO gezien, waar „vrijwel alle moederondernemingen van multinationals zijn gevestigd... en voorts... meer dan 73% van de dochterondernemingen” (blz. 226). Nederland zou hierbij een stimulerende taak kunnen vervullen. In het internationale overleg ziet Adriaansen zelfs voor ons land, doordat het „op haar grondgebied de hoofdzetel (heeft) van een groot aantal multinationale ondernemingen, waaronder enkele van de grootste ter wereld” (blz. 237) een leidende rol weggelegd. Uiteindelijk moet z.i. een samenstel van regels tot stand komen (blz. 230 en 231) dat zowel voor de ondernemingen als voor de overheid geldt, alsmede een supranationale instelling, die toezicht houdt, zodat een „politiek dak” (term afkomstig van A. Coppé, zie blz. 235) voor de multinationale onderneming ontstaat.

Tot zover de samenvatting van het proefschrift, waarin een gecompliceerde problematiek behoedzaam is benaderd. De betekenis van het boek ligt m.i. vooral in de opening die wordt geboden tot de vele literatuur die er op dit terrein bestaat. Mede door de literatuurverwijzingen in de vele voetnoten biedt het aldus een uitgangspunt voor verdere studie.

F. B. van der Toorn

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht